

Inventarislijst bij de terinzagelegging van het ontwerpbesluit ten aanzien van:

Klein Kattendam, Overbeekweg 13 te Haaksbergen, gemeente Haaksbergen
Rijksmonumentnummer: 532539
Zaaknummer: 1406365

01	Relevante kennisgegevens en waardestelling met bronnenlijst
02	Beeldmateriaal
03	Stichting Historisch Boerderij Onderzoek 1997
04	Stichting Historisch Boerderij Onderzoek (aanvulling) 1998
05	Historische verkenning 2016
06	Dendrochronologisch onderzoek 2017

Relevante kennisgegevens en waardestelling

Los Hoes Klein Kattendam, Overbeekweg 13 te Haaksbergen
Rijksmonumentnummer: 532539
Zaaknummer: 1406365

Waarderings criteria volgens uit art 9 van de beleidsregel aanwijzing rijksmonumenten en wijziging rijksmonumentenregister Erfgoedwet	Relevante kennisgegevens en waardestelling
<i>I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex</i>	
1. als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal- economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);	Klein Kattendam is een gaaf bewaard gebleven los hoes. Het los hoes vormt binnen de ontwikkeling van de hallenhuisboerderij het oertype van de boerderij waarin mensen en dieren in een open ruimte samenleefden. In Nederland zijn tijdens archeologische onderzoeken van dit type boerderij plattegronden uit de periode van 0-400 N.Chr. teruggevonden. In het woongedeelte van het los hoes heeft het open vuur zonder rookvang een centrale plaats. Aan weerszijden van het woongedeelte zijn in de zijbeuken de bedsteden, kasten en kelder ondergebracht. In de loop van de 19 ^{de} eeuw en 20 ^e eeuw verdween dit type boerderij vrijwel overal, de boerderijen werden of gesloopt of er werd tussen het woongedeelte en de deel een zgn brandmuur gebouwd, waartegen een vuurplaats, schouw en schoorsteen werden opgetrokken. Het erf (erve Cattendam/Cate ten Damme) waarop los hoes Klein Kattendam staat werd al in 1475 opgenomen en vermeld in het zgn Schattingsregister van de landheer van Overijssel, David van Bourgondië.
2. als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;	
3. als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);	
4. wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;	De wijze waarop binnen een los hoes mensen en dieren samen in een ruimte leefden, onderscheidt

	<p>zich van boerderijtypen waar mensen en dieren gescheiden van elkaar leefden.</p> <p>In het woongedeelte van het los hoes werd een open vuur brandend gehouden waarop gekookt werd en waardoor de ruimte verwarmd kon worden. De zich vrij door de ruimte verspreidende rook had een conserverende werking op de op de zolder opgeslagen oogst.</p>
5. wegens bijzondere herinneringswaarde.	
II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex	
1. voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;	<p>De boerderij en de schuur zijn karakteristieke gebouwen op een eeuwenoud erf, het materiaalgebruik (met name -lokaal- eikenhout, bakstenen, gebakken rode pannen, kiezelstenen en leem) is typerend voor Oost-Nederland. De hoofdvorm van het los hoes, met de hoge voor- en achtergevel, de sporenkap en ankerbalkgebinten, de lage zijgevels en gevelindeling met diepe onderschoer, deelbare deeldeuren en uitneembare stiepel zijn eveneens karakteristiek. De later uitgebouwde ends- of bovenkamer past bij de bouwhistorische ontwikkeling van Oost-Nederlandse boerderijen. De boerderij heeft gebinten die gedateerd zijn rond 1750, de vakwerkgevels zijn versteend.</p>
2. voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;	nvt
3. wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;	nvt
4. wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;	<p>De gebruikte bouwmaterialen en de detaillering van deze materialen zijn eeuwenlang in dit deel van Nederland toegepast. Lokaal eikenhout is gebruikt voor de zeven ankerbalkgebinten van de boerderij en de gebinten van de schuur, de kapconstructie en sporen, de zoldervloer, de pen-gatverbindingen en Bentheimer zandsteen voor poeren en plinten van de zijgevels en achtergevel. Alle kozijnen, ramen en deuren in de gevels van het los hoes zijn eveneens van eikenhout gemaakt, net als de bedstede- en kastenwanden in het voorhuis. De gevels die oorspronkelijk een vakwerkinvulling hadden zijn versteend met een rode baksteen. Op de kap liggen rode</p>

	oudhollandse pannen. De vloer van het voorhuis was bestraat met kiezelstenen, de deel had een lemen vloer. Vermoedelijk zijn delen hiervan bewaard gebleven.
5. wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).	Alle onderdelen van exterieur en interieur zijn functioneel van aard. Ook vanuit het agrarische gebruik zijn onderdelen logisch en functioneel en hebben ze een vanzelfsprekende samenhang. Dit geldt voor de toegepaste materialen, detailleringen, de plek van de deuren en lichtopeningen in de gevels, de indeling van de ruimte en de inrichting van de deel en het woongedeelte. Hierdoor zijn zowel de bouwgeschiedenis, evenals oudere leefwijzen en agrarische tradities nog afleesbaar.
III Situationele en ensemblewaarde	
1. betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;	De boerderij staat centraal op het onverharde erf dat aan de westzijde omzoomd wordt door eiken. Naast de boerderij liggen een boomgaard en een kleine weide. Op het erf staan een vrijstaande schuur, een waterput en een kippenhok. Het erf maakt deel uit van een eeuwenoud cultuurlandschap waarin oorspronkelijk alleen boerenerven waren gelegen. Het erf Cate ten Damme wordt voor het eerst vermeld in 1475 in het Schattingsregister van de landheer van Overijssel, bisschop David van Bourgondië.
2. a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;	nvt
3. a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen,	nvt

wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	
IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex	
1. wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het exterieur van los hoes Klein Kattendam heeft zich in de loop van enkele honderden jaren gevormd en heeft een hoge mate van gaafheid. Ook in het interieur zijn veel onderdelen gaaf bewaard gebleven; de oorspronkelijke open structuur is behouden en zijn veel kenmerkende, oorspronkelijke (hergebruikte) materialen en onderdelen zoals de ankerbalkgebinten, hildes, stallen, zoldervloer van eikenhouten planken, slieten, kozijnen, deuren, luiken, ramen, stallen, eikenhouten kasten- en bedstedewanden en opklaptafel aanwezig. Ook het erf, waterput, kippenhok en de vrijstaande schuur zijn gaaf bewaard.
2. wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Idem
3. als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	nvt
4. wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;	In los hoes Klein Kattendam en de bijbehorende vrijstaande schuur zijn meerdere bouwfasen zichtbaar van het optrekken van de nieuwe gebinten (gedateerd rond 1750) tot de laatste grote wijziging van het exterieur van het los hoes omstreeks 1931, waarbij de endskamer en de voorgevel werden vervangen.
5. (van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	Het geheel van los hoes, onverhard erf en vrijstaande schuur vormt een fraai, herkenbaar en karakteristiek ensemble, gelegen is binnen het omliggende agrarische landschap.
6. in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	Idem

V Zeldzaamheid	
1. belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Los hoes Klein Kattendam met het erf, dat al voor 1475 is ontstaan, waterput, kippenhok en de vrijstaande schuur vormt een vrijwel uniek bewaard gebleven agrarisch ensemble en is derhalve zeer zeldzaam.
2. uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	

Bronnenlijst

J.M.M. Nuijten, *Boerderij De Barteler of Groot Kattendam, Bartelerweg 13 te St. Isodorushoeve*, Bouwhistorische waarneming nr. 20 (deel 1), Stichting Historisch Boerderij Onderzoek, Arnhem 1997

J.M.M. Nuijten, *Boerderij De Barteler of Groot Kattendam, Bartelerweg 13 te St. Isodorushoeve*, Bouwhistorische waarneming nr. 20 (Aanvulling, deel 2), Stichting Historisch Boerderij Onderzoek, Arnhem 1998

Mark Ros e.a., *Boerderij en erf 'Klein Kattendam'', Bartelerweg 13 in Haaksbergen. Een historische verkenning*, Werkgroep Monumenten/Archeologie, Historische Kring Haaksbergen, 2016

Ir. S. van Daalen, *Haaksbergen, Bartelerweg 13, Dendrochronologisch onderzoek van de boerderij Klein Kattendam*, projectnummer 17004, maart 2017

Harm Smeenge, *Het landschap van Noord-Oost Twente*, Utrecht 2020

Ben Kooij en Judith Toebast, *Het grote boerderijenboek*, Amsterdam 2013

Herman Hagens, *Boerderijen in Twente*, Utrecht 1992

Everhard Jans, *Het los hoes met 'achterheerd' in Noord- en Oost Twente*, 1986

Jan Jans, *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland*, Almelo 1967

A.L. Hulshof, *Het Schattingsregister van 1475*, Zwolle 1953

W.H. Dingeldein, *Het "Losse Hoes" Groot Bavel. Uit de geschiedenis van een Twentsch erf*, 1947

Dr Werner Lindner, *Das Niedersächsischer Bauernhaus in Deutschland und Holland*, 1912

Schattingsregister 1475 (belastingdocument van Roelof van Bevervoorde voor David van Bourgondië, landsheer en bisschop van Utrecht), archief Zwolle

www.monumentenregister.nl

www.oudheidkamertwente.nl

www.delpher.nl

Foto's 2023; Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

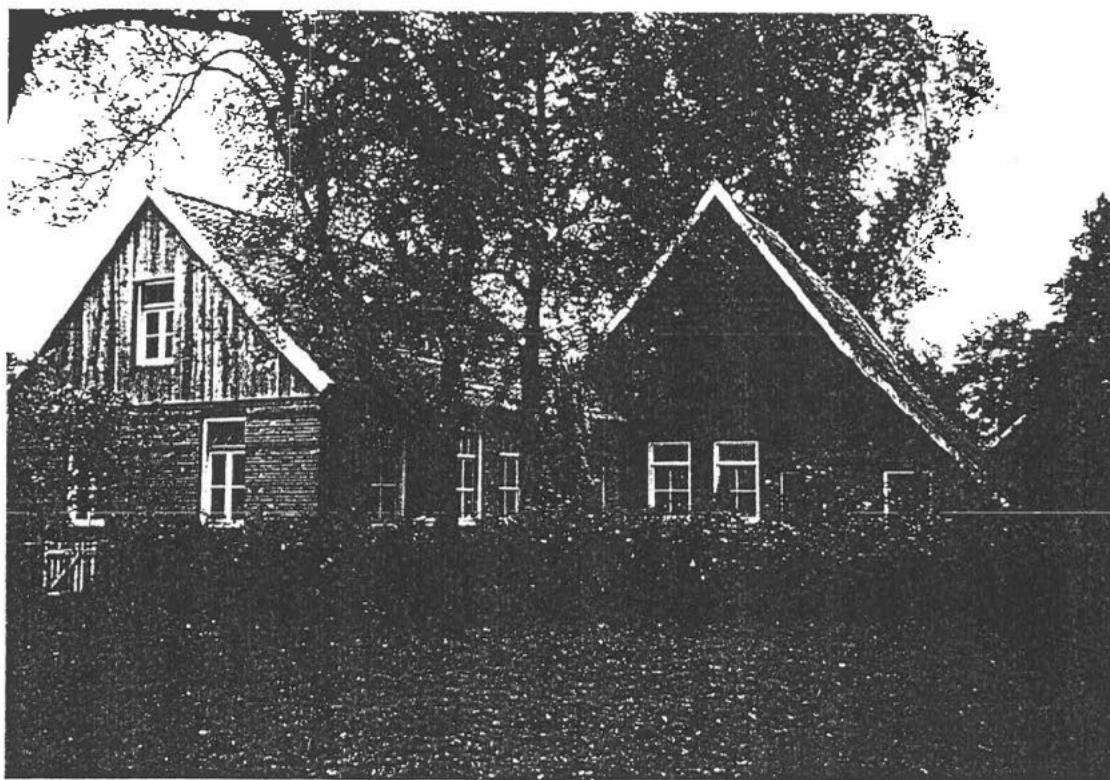

Bouwhistorische waarneming nr. 20
Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek

Klein

**Boerderij De Barteler of Groot Kattendam
Bartelerweg 13 te St. Isidorushoeve
gem. Haaksbergen (Ov.)**

Arnhem, februari 1997

Bouwhistorische waarneming van de boerderij De Barteler of Groot Kattendam
Bartelerweg 13 te St.Isidorushoeve, gemeente Haaksbergen (Ov.)
Kadastrale gemeente Haaksbergen (Twente)
Kadastraal nr. onbekend
Eigenaars: [REDACTED]

Door ir. J.M.M. Nuijten
Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek
Arnhem 1997

Foto voorblad: De voorzijde van het los hoes met de nieuwe endswoning
(fotograaf: E.L. v.Olst, jan. 1997, in archief SHBO)

Deze waarneming is vervaardigd door:

Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek
Schelmseweg 89
6816 SJ Arnhem
tel. (026) 3576222

Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inleiding

Het boerderijcomplex aan de Bartelerweg 13 te St. Isidorushoeve, gemeente Haaksbergen ligt nogal afgelegen, met de voorgevel naar het noorden en de achtergevel gericht naar de toegangsweg. Dit is een doodlopende weg, een zijweggetje van de Bartelerweg.

Zeer bijzonder is dat het één van de laatst overgebleven voorbeelden van een los hoes is, nog vrijwel geheel intact gebleven. De boerderij heette vroeger Groot Kattendam, maar wordt nu De Barteler genoemd. De naam Groot Kattendam wordt in de archieven al in 1475 vermeld als Cate ten Damme. Onduidelijk is om welk Kattendam het gaat, aangezien iets verderop een tweede boerderijcomplex ligt, Klein Kattendam geheten. Pas in 1682 wordt in de archieven voor het eerst melding gemaakt van Jan Herman toe Loeborg, eigenaar van beide Kattendams. Onderstaande bouwhistorische waarneming betreft echter alleen de boerderij Groot Kattendam, Klein Kattendam is inmiddels gesloopt.

Op het erf bevindt zich de boerderij met aangebouwde endswoning, rechts daarvan een kippenschuur met daarachter een nieuwe wagenberging. Een stuk achter de boerderij ligt nog een vrijstaande schuur. Voor de boerderij lag een waterput van Bentheimer zandsteen, welke eertijds een houten puthaal moet hebben gehad. Deze put is op een oude foto nog zichtbaar, echter al zonder de puthaal.

Kadastraal onderzoek

Op de oudste kadastrale kaart, het Minuutplan van 1830, zijn beide Kattendams te zien, die op dat moment samen één eigenaar hebben. Het oudste kadastrale nummer van het hier beschreven gebouw is 298, sectie H. Op het Minuutplan is goed zichtbaar dat het gebouw ook toen al een endskamer had. Deze was echter een stuk kleiner en bevond zich aan de rechterkant van de voorgevel, in één lijn met de rechterzijgevel (N.B. links en rechts zijn in dit verslag gezien vanaf de voorgevel). Ook is op deze kaart het onderschoer goed te zien. Tegenover de achtergevel ligt een schuur met een vrijwel vierkante plattegrond. Boerderij en schuur behielden deze vorm tot ca. 1931. Op de hulpkaart met veldwerk gemaakt in dienstjaar 1932 is te zien dat toen de oorspronkelijke endskamer werd gesloopt en vervangen door de huidige grotere 'endswoning' aan de linkerzijde van de voorgevel. Een gelijktijdige kadastrale hermeting resulteerde in een iets grotere plattegrond van de boerderij. Rechts op het erf zijn op dat moment twee kleine schuren aanwezig.

Een tweede hulpkaart met veldwerk uit het dienstjaar 1954 laat zien dat er vlak voor 1954 een uitbouwje werd bijgebouwd tussen de boerderij en de endswoning, aan de linkerzijgevel.

De vrijstaande schuur

Uit het kadastrale onderzoek blijkt dat de grote schuur die ook nu nog op het erf te vinden is, vermoedelijk in opzet dezelfde is als die aangegeven op het kadastrale Minuutplan uit 1830. Helaas is deze schuur verder niet bouwhistorisch onderzocht. Volgens een mededeling van de vorige eigenaar had deze schuur oorspronkelijk (verticale) planken wanden, die omstreeks 1930 werden vervangen door metselwerk. Ook is er in die tijd één gebint vervangen (of toegevoegd?) door een hergebruikt gebint van elders. Van één houten wand zouden de planken verder uit elkaar hebben gezeten, waardoor er plaggen tussen konden worden gestoken om te laten drogen.

De boerderij

De boerderij is van oorsprong gebouwd als 'los hoes', een boerderijvorm waarbij geen afscheiding aanwezig was tussen het voorhuis en het bedrijfsgedeelte, en waar in het woongedeelte de stookplaats bestond uit een open vuur zonder schouw. Van deze oude situatie is bij deze boerderij nog zeer veel bewaard gebleven. Vaak werd zo'n los hoes later verbouwd en gemoderniseerd, waarbij onder meer een scheiding tussen woon- en bedrijfsgedeelte werd aangebracht, alsmede een schoorsteen. Dat is hier echter niet het geval. De boerderij heeft nog steeds één grote open overzolderde deelruimte van voor- tot achtergevel.

Constructie

De constructie van de boerderij bestaat uit zeven zware ankerbalkgebinten, van een goede kwaliteit eiken. Bij een ankerbalkgebint is de gebintbalk verlaagd tussen de stijlen aangebracht. De gebintbalk steekt met een versmalde houten afgeronde pen door de gebintstijl en wordt daaraan verankerd door middel van houten wiggen (of sleutels) en houten pennen. Het eerste gebint is opgenomen in de voorgevel, het laatste vormt mede de bovendorpel van de deeldeuren in het onderschoer. De gebintstijlen staan op poeren van Bentheimer zandsteen.

Op de gebinten zijn diverse soorten telmerken te vinden. Deze waren bedoeld om de verschillende houten onderdelen die op de timmerwerkplaats passend werden gemaakt op de bouwplaats weer op de juiste manier in elkaar te kunnen zetten. De hoofdtelmerken bevinden zich hier in de binnenzijde van de driehoek die gevormd wordt door de gebintstijl, de gebintbalk en het korbeel (=schuine schoor onder de balk). Er is gebruik gemaakt van met de beitel gehakte telmerken, een methode van merken die sinds het laatste kwart van de 15de eeuw in Nederland is toegepast. In de landelijke bouwkunst is deze wijze van merken nog wel tot in de 19de eeuw toegepast. Bij deze boerderij lijkt er geen onderscheid te zijn tussen linker- en rechterzijde van de constructie, hoewel de mogelijkheid bestaat dat er een klein verschil in grootte van het merk was. Dit kon echter niet worden geverifieerd. De telling loopt vanaf de voorgevel op in de goede volgorde van I t/m VI. Het laatste gebint is niet van deze telmerken voorzien.

Op de deelzijde van de gebintstijlen lijken nog andere merken te staan, die in het hout gekrast zijn in plaats van gehakt. Doch hierin is geen duidelijk systeem te herkennen, ook doordat ze veelal door allerlei oorzaken niet of slecht te zien zijn. Verder zijn er nog kleine gehakte merken op de deelzijde van de stijlen aangebracht ter plaatse van de stalliggerdragers. Deze corresponderen met de bijbehorende merken op de stalliggerdragers.

Het zesde (één na laatste) gebint heeft een hergebruikte gebintbalk, van een andere houtkwaliteit. Hierin is aan de zijkant van de balk een doorlopende gleuf zichtbaar. De balk heeft in een vroegere situatie vermoedelijk gediend als grondbalk van een vakwerkwand. Aan de onderzijde van deze balk zijn verder een drietal kepen zichtbaar. Deze geven de oorspronkelijke plaats aan van de deeldeuren met onderschoer, die dus voorheen één vak terug lagen. Ook het laatste (zevende) gebint is in zijn geheel van een andere houtkwaliteit met een lichtere houtmaat. Dit gebint zal dus zeker later zijn toegevoegd, waarbij de deeldeuren met de onderschoer één gebintvak verplaatst werden en de huidige situatie ontstond. Dit correspondeert ook met lassen in de muur- en gebintplaten.

De kap wordt gedragen door sporenparen met oplangers (=het verlengde van de spoor, van gebintplaat naar muurplaat). De sporen rusten vermoedelijk koud (zonder keep) op de gebintplaten. De oplangers zijn voor een deel herplaatst (de oude keep ter plaatse van de gebintplaat is nog zichtbaar) en voor een deel vernieuwd van rondhout. Vermoedelijk zijn echter de gebintplaten (voor een deel) ooit vervangen, gezien de lichte afmetingen van het

hout. De zeer zware eiken vierkante of rechthoekige sporen zijn in de top gepend met houten toognagels, een nokgording ontbreekt. Ze zijn niet gekoppeld door haanhouten; slechts enkele sporenparen zijn voorzien van een haanhout, hier is geen structuur in te ontdekken. De meeste van deze haanhouten zijn vermoedelijk later toegevoegd, slechts één of twee zijn gepend aan de sporen. Mogelijk hebben deze haanhouten te maken gehad met een later toegevoegd rookkanaal vanaf de zoldervloer, wat nu weer verdwenen is. Dat het los hoes echter oorspronkelijk geen rookkanaal had, is te zien aan de sterke beroeting van zeer veel sporen.

Op alle sporenparen zijn links en rechts telmerken zichtbaar, de telling loopt op naar de voorgevel toe. Vermoedelijk zijn deze merken gehakt, met vrij lange strepen. Ze waren echter bij deze korte waarneming moeilijk te zien vanwege de lichtval en de hoge plaats van het telmerk. Het lijkt alsof de volgorde van de telmerken niet geheel klopt, vermoedelijk is de sporenkap een keer opnieuw geplaatst, met nieuwe gebintplaten. Dit zou echter nader onderzoek behoeven.

Gevels

In de originele eiken muurplaten boven de zeer lage zijgevels zijn de kepen en pengaten zichtbaar van het oorspronkelijke vakwerk. Ooit bestonden vermoedelijk alle gevels van de boerderij uit vakwerk met een vulling van beleemd vlechtwerk. De gevels zijn voorzien van een voetplaat van Bentheimer zandsteen (deze is echter verdwenen bij de vernieuwde voorgevel). In verschillende stadia is het vakwerk verwijderd en vervangen door metselwerk, waarbij de deuren en ramen in de zijgevels niet meer op de originele plaatsen terecht zijn gekomen. De voorgevel werd omstreeks 1931 (tegelijk met de bouw van de endswoning) geheel vervangen door de huidige gevel. Daarbij is de houten geveltop met het oorspronkelijke overstek voorzien van een nieuwe beplanking. De oorspronkelijke indeling van de voorgevel is thans niet meer nauwkeurig te achterhalen, aangezien de oorspronkelijke gebintbalk bij de vervanging van de voorgevel verdwenen is. De gebintstijlen resteren nog wel. Hieraan is te zien dat de linkerstijl oorspronkelijk tevens het linkerkozijn van de voordeur vormde. Hier zijn de zware ijzeren gehengen nog overgebleven, alsmede de deursponning.

Aan de rechterzijde is nog de oorspronkelijke deur naar de endskamer (*bovenkamer*) overgebleven. Deze endskamer zat, zoals al bleek uit het kadastrale onderzoek, tot ca. 1931 aan de rechterzijde van de voorgevel. Vermoedelijk is deze daar ook al in een latere fase geplaatst; hij dateert niet al uit de bouwtijd van de boerderij. In ca. 1931 is de nieuwe grote endswoning aan de andere zijde van de voorgevel gebouwd, gelijktijdig met de nieuwe voorgevel en in dezelfde stijl. De scheve situering ten opzichte van de boerderij komt voort uit de plaats van de vroegere waterput voor de voorgevel.

De achtergevel lag dus (als gezegd) oorspronkelijk één gebintvak terug, deze was vermoedelijk eveneens van vakwerk met leemvulling. Het onderschoer lag oorspronkelijk ook één vak terug, de kepen van de stijlen en van de uitneembare deurnaald (*stiepel* of *middeler*) zijn nog aanwezig in de gebintbalk daar. Al vóór 1830 is de boerderij met één vak verlengd, waarbij de huidige achtergevel is opgemetseld, vermoedelijk gelijktijdig met de verstening van de overige gevels. Deze huidige achtergevel heeft een nieuw planken topgevelschot. De stijlen van de dubbele deeldeuren zijn links en rechts voorzien van zogenaamde schampstukken. Dit is een verbreding aan de onderkant van de stijl, bedoeld om te voorkomen dat de boerenwagens bij het doorrijden met hun as tegen de stijl aan zouden kunnen rijden. In de deeldeuren (*niendeuren*) zit onderaan een kleine opening, bedoeld als doorgang voor de hond en de kippen. In de huidige achtergevel zijn twee mestdeuren aanwezig, alsmede een later geplaatst klein deurtje waardoorheen de aandrijving van de dorsmachine stak (de motor stond binnen).

De steile kap is gedekt met oudhollandse pannen, waaronder strodokken zitten als

tochtdichting en tegen stuifsnieuw. Aan de onderzijde van de sporen zijn zware eiken schrankhouten aangebracht, om het schranken (=scheefzakken) van de kap tegen te gaan.

Indeling

Het los hoes heeft nog vrijwel geheel zijn oorspronkelijke indeling. Dat wil in dit geval zeggen dat de grote hoge middenbeuk geheel open is en niet door binnenwanden is ingedeeld. Deze ruimte is nu voorzien van een betonvloer, vermoedelijk bevindt zich hieronder in het vroegere woongedeelte nog de oude keitjesvloer. Mogelijk is ook de oorspronkelijke lemen deelvloer nog hieronder terug te vinden. Voorheen lagen er platen van Bentheimer zandsteen buiten voor de ingang naar de onderschoer, deze zijn allen verdwenen.

De voordeur (*bovendeur*) komt direct op het woongedeelte uit, dat vermoedelijk de eerste twee gebintvakken besloeg. Hier zal zich ook het open vuur hebben bevonden. De exacte plaats daarvan, de vuurkuil (*raakkoele*) waarin de as werd opgevangen, zal ook uit onderzoek van de oude vloer te achterhalen zijn. De rook van dit vuur verdween oorspronkelijk via een gat in de zoldervloer naar de zolder, waar het door kieren in de dakbedekking en door de overstekende voorgeveltop naar buiten verdween. Tevens werd de oogst die op de zoldervloer (van zeer brede taps toelopende eiken planken) lag opgeslagen door de inwerking van de rook gedroogd en geconserveerd. Op het open vuur werd ook gekookt. De kookpot hing aan een houten draaiboom (*wendezoele*). Tussen de gebintbalken van het eerste gebintvak is nog de *wieme* bewaard gebleven, dat is een samenstel van ronde houten stokken waaraan men worsten en hammen e.d. ophing, droog en veilig voor muizen en ratten.

In de lagere zijbeuken (*kubbingen*) zijn de secundaire ruimtes ondergebracht. In de rechterzijbeuk bevindt zich van voor naar achter eerst de paardenstal met houten ruif. Deze werd vermoedelijk in 1931 hier naartoe verplaatst, toen de oude endskamer werd afgebroken. Voorheen bevond zich hier de toegang tot de endskamer, en lag de paardenstal waarschijnlijk helemaal achterin in één van beide zijbeuken. Achter de huidige paardenstal bevindt zich het spoelhok met een waterpomp. De overige ruimte in de rechterzijbeuk werd gebruikt als koestal. Hier zijn de stalstaken (*reppels*) nog aanwezig, welke gekoppeld zijn aan de stalliggerdragers en dienden voor het vastbinden van de koeien. De stal is voorzien van een brede ondiepe mestgoot achter de koestand, met mestdeurtjes in de zijgevel. Oorspronkelijk zal hier wel een potstal zijn geweest, waarin de koeien op de eigen mest stonden. Deze mest werd aangevuld met plaggen en stro en eens in de zoveel tijd over het land verspreid. In de hoek rechtsachter, naast de deeldeuren, zit bovenin een houten kast. Naar verluidt heeft deze gediend voor opslag van het zondagse paardentuig.

In de andere zijbeuk (links) vindt men voorin de later aangebrachte toegang naar de nieuwe endswoning. Hier zit ook een geprofileerd eiken klaptafeltje in de deel, tegen de binnenmuur met de zijbeuk. De volgende ruimte in de zijbeuk bevat de ondiepe kelder. Hierin zijn nog de houten zolderbalkjes aanwezig waartussen de bakstenen gewelfjes hebben gezeten. Mogelijk was de kelder in eerste instantie echter voorzien van een tongewelf, gezien de steens tussenmuur in de zijbeuk. Tegen de gestucte kelderwanden zijn nog resten zichtbaar van blauwsel. De toegang tot de kelder wordt gevormd door een fraaie eiken wand met een 18de-eeuwse profilering, waarin een eiken deur met een smeedijzeren deurknop, en links daarnaast een geprofileerd eiken deurtje naar de voormalige broodkast. Achter de kelder zijn ook in deze zijbeuk voormalige koestallen aanwezig, eveneens compleet met stalstaken. Boven de beide zijbeuken bevinden zich lage stalzoldertjes, deze zijn geheel van de deel afgesloten door een verticale eiken beplanking (het *kleedseel*). Deze zoldertjes (*hielen*) steken overal iets over de deel heen, behalve bij het voorhuisgedeelte ter plaatse van de linkerzijbeuk. In deze beplanking zijn enkele deuren opgenomen voor de toegankelijkheid van de stalzolders, die gebruikt werden voor hooiopslag en als slaapruijnte

voor de knecht.

De oorspronkelijke endskamer (*bovenkamer*) bevond zich zoals gezegd eerst aan de rechterzijde van de voorgevel. Het betrof hier vermoedelijk een latere toevoeging, zoals bij veel boerderijen in deze streek. Deze endskamer werd veelal gebruikt als woonruimte voor de ouders van het boerengezin. Omstreeks 1931 is deze endskamer gesloopt en werd de nieuwe, veel grotere endswoning gebouwd. Het hoofdgebouw diende vanaf dat moment nog vrijwel uitsluitend als bedrijfsruimte. Later is deze endswoning inwendig geheel gemoderniseerd, het is nu een volledige aparte woonruimte, waar ook nu weer de ouders van de eigenaren wonen!

Conclusie

Het betreft hier een zeer uitzonderlijke boerderij. Het is een zeer zeldzaam voorbeeld van een nog volledig intact gebleven los hoes, één van de laatste die nog resteren in Nederland.

Veel van de oude indeling met interessante details is nog bewaard gebleven, evenals de complete gebint- en kapconstructie. De belangrijkste recente wijziging is de verplaatsing van de endskamer en de vernieuwing van de voorgevel omstreeks 1931. Oorspronkelijk had de boerderij vakwerkwanden met een leemvulling op een zandstenen voet; het vakwerk is later vervangen door metselwerk. Tegelijkertijd met de verstening is de boerderij één gebintvak naar achter toe verlengd, waarbij tevens het onderschoer werd verplaatst.

Ook de achterliggende vrijstaande schuur dateert al van vóór 1830 en is mogelijk nog interessant. Deze schuur is nog niet bouwhistorisch onderzocht.

De intentie van de huidige eigenaars om dit interessante boerderijcomplex zoveel mogelijk in de oude staat te handhaven, als voorbeeld van een Twents los hoes, verdient veel lof!

Aanbevelingen voor verder onderzoek

- uitgebreid bouwhistorisch onderzoek kan meer opleveren over de diverse bouwfasen. Hierbij zouden alle kepen en gaten in het houtwerk dienen te worden opgenomen, alsmede alle telmerken op gebinten en sporen. Vraagpunten hierbij zijn o.a.:
 - *hoe zag de achtergevel eruit in eerste opzet, vóór de verlenging (hoekschotten/onderschoer/rechte gevel?)
 - *wat was de oorspronkelijke indeling van de vakwerkgevels met de bijbehorende kozijnen?
 - *bezat de boerderij mogelijk al in eerste aanleg een endskamer?
 - *wat is de volgorde van de sporen, waarom zijn er maar een paar haanhouten, is er (tijdelijk) een rookkanaal geweest?
 - *waarvoor diende de steens muur in de kelder (mogelijk tongewelf?)
 - *hoe was de oorspronkelijke vloer samengesteld?
 - *waar bevond zich de stookplaats?
 - *waar zat de houten draaiboom voor de kookpot (aan de voorgevel/1e gebintbalk?)
 - *wat was de functie van het gedeelte van de zijbeuk waar zich nu de paardenstal bevindt, en hoe zag de afscheiding van deze ruimte met de deel eruit?
 - *wat is de bouwhistorie van de vrijstaande schuur achter de boerderij?
- een dendrochronologisch onderzoek van het houtwerk kan een exacte bouwdatum van de boerderij opleveren. Ook voor de schuur is dit wellicht mogelijk. Hiervoor moet wel eerst bepaald worden of het hout origineel is of van elders afkomstig en hier is hergebruikt. Mogelijk kan ook de datering van de verlenging van de boerderij worden verkregen.

Aanvulling op

Bouwhistorische waarneming nr. 20
Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek

**Boerderij De Barteler of Groot Kattendam
Bartelerweg 13 te St. Isidorushoeve
gem. Haaksbergen (Ov.)**

Arnhem, februari 1997
aanvulling juni 1998

Bouwhistorische waarneming van de boerderij De Barteler of Groot Kattendam
Bartelerweg 13 te St.Isidorushoeve, gemeente Haaksbergen (Ov.)
Kadastrale gemeente Haaksbergen (Twente)
Kadastraal nr. H 2249
Eigenaars: [REDACTED]

Door ir. J.M.M. Nuijten
Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek
Arnhem 1997, aanvulling juni 1998

Deze waarneming is vervaardigd door:

Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek
Schelmseweg 89
6816 SJ Arnhem
tel. (026) 3576222

Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, op beeldscherm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever, de Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek.

Inleiding

Op verzoek van de eigenaren heeft de SHBO voor een tweede maal een bouwhistorische waarneming verricht van deze boerderij. Aangezien de eigenaren met de restauratie bezig zijn, zijn er diverse vragen verzezen over de verschillende onderdelen van de boerderij. Ook zijn er enkele onderdelen nu beter zichtbaar, onder meer omdat het hooi voor een groot deel van de zoldervloer af is. Verder werd er verzocht ook naar de vrijstaande schuur te kijken.

De schuur

Uit het kadastrale onderzoek is gebleken dat de vrijstaande schuur al in 1830 aanwezig was. De schuur bestaat uit drie ankerbalkgebinten en één rommelige gebintconstructie. Deze laatste is opgenomen in de achtergevel. Het eerste gebint is opgenomen in de voorgevel. De gebinten zijn enigszins asymmetrisch, de stijlen aan de rechterzijde zijn een stuk hoger dan die aan de linkerzijde. De gebinten vormen drie gebintvakken, waarvan het achterste (gezien vanaf de boerderij) een stuk dieper is. De eerste drie gebinten hebben een doorlopende nummering met gehakte telmerken op alle onderdelen. Het gebint in de voorgevel heeft nummer I. Het grotere laatste gebintvak en de afwijkende rommelige constructie in de achtergevel zouden erop kunnen duiden dat de schuur iets is verlengd in een latere fase. Het bij deze verlenging toegevoegde 'gebint' in de achtergevel is samengesteld van hergebruikt hout. Vermoedelijk heeft deze verlenging gelijktijdig plaatsgevonden met de verstening van de houten gevels.

Volgens een mededeling van de vorige eigenaar had deze schuur oorspronkelijk (verticale) planken wanden, die omstreeks 1930 zijn vervangen door metselwerk. Van één houten wand zouden de planken verder uit elkaar hebben gezeten, bedoeld als ventilatie voor het drogen van plagen e.d. in deze schuur.

De boerderij

De boerderij is, zoals bleek uit de vorige waarneming, van oorsprong gebouwd als een 'los hoes'. Uit deze waarneming bleek dat de boerderij aan de achterzijde twee keer is gewijzigd.

Constructie

De constructie van de boerderij bestaat uit acht ankerbalkgebinten. De eerste zeven (gezien vanuit de voorgevel) zijn van een goede kwaliteit eiken, met een zware houtdoorsnede. Het achtste gebint, in de achtergevel, is van een andere houtsoort. Dit gebint is later toegevoegd. De stijlen van het gebint dragen op de achtergevel, vanaf de hoogte van de stalzolders. Het onderste gedeelte van de stijlen ontbreekt. Tot de stalzolderhoogte is deze achtergevel steens gemetseld. Het zevende gebint heeft een hergebruikte gebintbalk die van elders afkomstig is. Vermoedelijk is deze balk al in de bouwtijd van het los hoes aangebracht. Het oorspronkelijk gebruik van deze gebintbalk is onduidelijk. De balk heeft een groef aan de zijkant en een keep voor een stijl. Vermoedelijk betreft het hier toch geen onderregel voor een vakwerkwand, vanwege het ontbreken van meer kepen voor wandstijlen.

In de stijlen van zevende gebint zijn kepen aanwezig aan de zijde van de achtergevel. Deze

duiden op een vroegere uitkragende houten topgevel, zoals aan de voorzijde nog aanwezig is. Ook is aan de voorgevel nog de oorspronkelijke uitkraagconstructie nog aanwezig, aan de linkerzijde boven de aanbouw. In de gebintstijl was een uitkragend eiken balkje gepend, dat ondersteund werd door een schoortje vanaf de stijl. Op dit uitkragende balkje ('uitkraaghout' genaamd, Uit: *G. Berends, Historische houtconstructies in Nederland*) draagt een stijltje, dat de ondersteuning vormt van de doorstekende gebintplaat. Deze oorspronkelijke uitkraagconstructie is in de linkerhoek van de voorgevel nog geheel aanwezig. Aan de rechterzijde is deze vervangen bij de verstening van de voorgevel. Aan deze uitkraagconstructie is ook zichtbaar dat de houten geveltop in deze fase lager doorliep dan nu het geval is. De onderzijde van de geveltop werd begrensd door het uitkraaghout, in de huidige fase is de onderzijde van de geveltop gelijk aan de gebintbalk. In de oudste fase (fase I) was de boerderij dus één gebintvak korter aan de achterzijde. Hij had aan voor- en achterzijde een uitkragende houten topgevel. De deeldeuren zaten één vak terug, in de gebintbalk van gebint VI, en vormden aldus een onderschoer. In een latere fase (fase II) is de boerderij voorzien van hoekschotten met een schuine kap naar deze achtergevel. Dit is te zien aan de oude hoekkepers van de oplangers boven de zijbeuken. Dit waren dus de oude hoekkepers van de vroegere hoekschotten. In weer een latere fase (fase III) is de boerderij met één gebintvak verlengd, waarbij het achtste gebint, met de kortere stijlen, werd toegevoegd. De oude uitkragende topgevel werd vervangen door de huidige achtergevel, met houten top en gemetselde onderdeel. Deze verlenging is zichtbaar in de gebintplaten. Deze hebben vanaf gebint VII een nieuw gedeelte, met een schuine las aan het oude gekoppeld. De verlenging is ook goed zichtbaar in de muurplaten van de zijgevels. Ter plaatse van gebint VII is een las zichtbaar. Het achterste gedeelte van de muurplaat heeft geen kepen voor wandstijlen. Dit duidt erop dat de verlenging altijd al stenen gevels heeft gehad.

Ook de telmerken op de gebinten wijzen op deze verlenging. De eerste zeven gebinten hebben gehakte telmerken I t/m VII op alle onderdelen. Deze merken bevinden zich op de gebintstijlen aan de deelszijde, in de driehoek tussen stijl, balk en korbeel. Ook de windschoren hebben gelijke merken. Er is niet echt een duidelijk zichtbaar verschil tussen links en rechts, mogelijk is er een lengteverschil. Er lijken op de gebintstijlen en windschoren ook gekraste merken zichtbaar te zijn. Hier is echter geen lijn in te ontdekken, dit zouden ook zogenaamde vlotmerken kunnen zijn, waarmee de houtpartijen werden gemerkt voor verhandeling. Het laatste, later toegevoegde gebint heeft geen telmerken.

Alle sporen zijn met houten pennen op de gebintplaten bevestigd. Op de sporen waren de telmerken iets beter zichtbaar dan tijdens de eerste waarneming. Deze lijken redelijk te kloppen. De telling loopt op naar de voorgevel. Ongeveer in het midden lijken ca. vier sporenparen afwijkend van nummering, deze zijn mogelijk een keer nieuw aangebracht bij een vernieuwing van de kap, ofwel verkeerd geplaatst tijdens de bouw van de boerderij. Duidelijk zichtbaar is dat de achterste sporenparen geen telmerken hebben, deze zijn later toegevoegd.

Veel oplangers (sporen van muurplaat naar gebintplaat) zijn later vernieuwd of herplaatst. Deze hebben voor zover zichtbaar geen nummering. Zoals gezegd zijn hier bij de achtergevel de hoekkepers van de vroegere hoekschotten zichtbaar. Bij de verlenging zijn deze blijven zitten, de extra oplangers zijn aangesloten op deze schuine hoekkepers. De zolderbalken van de kelder blijken van hergebruikt hout te zijn. Deze kelder zal vroeger vermoedelijk een vlakke zoldering hebben gehad, met balken en vloerdelen, aangezien de boerderij vroeger vlechtwerk wanden had. Een keldergewelf kan alleen bij gemetselde

wanden. Doch aangezien het gedeelte van de muurplaat ter plaatse van de kelder is vernieuwd kan niet geheel worden uitgesloten dat de kelder altijd al van baksteen is geweest met een gewelfzoldering. Sporen van een mogelijk oorspronkelijke vlechtwerkwand in dit gedeelte kunnen niet meer worden achterhaald vanwege de vernieuwde muurplaat.

Gevels

In de linkerzijgevel zijn in de originele muurplaatgedeelte duidelijk de kepen zichtbaar van de vroegere vakwerkinvulling. Het voorste gedeelte van de muurplaat is bij de verstening vernieuwd, hierin zijn geen kepen zichtbaar. Dit gedeelte heeft ook een liggende rechthoekige houtdoorsnede. In de onderzijde van het originele gedeelte van de muurplaat zijn ter plaatse van de kozijnen de ronde gaten voor de verticale spijlen van het vlechtwerk zichtbaar.

Zoals gezegd is ook het achterste gedeelte, ter plaatse van het later toegevoegde gebintvak voorzien van een nieuwe muurplaat. Hierin zijn geen kepen zichtbaar voor een vroeger vakwerk, dit later toegevoegde muurdeel zal altijd al van baksteen zijn geweest.

Ter plaatse van de kelder is het oorspronkelijke kelderkozijntje, met houten verticale spijlen, herplaatst in de stenen gevel.

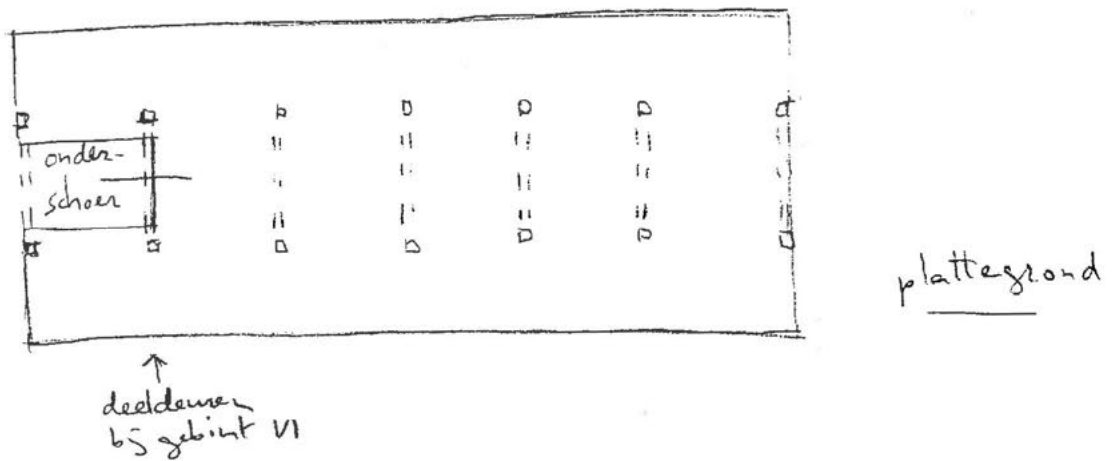
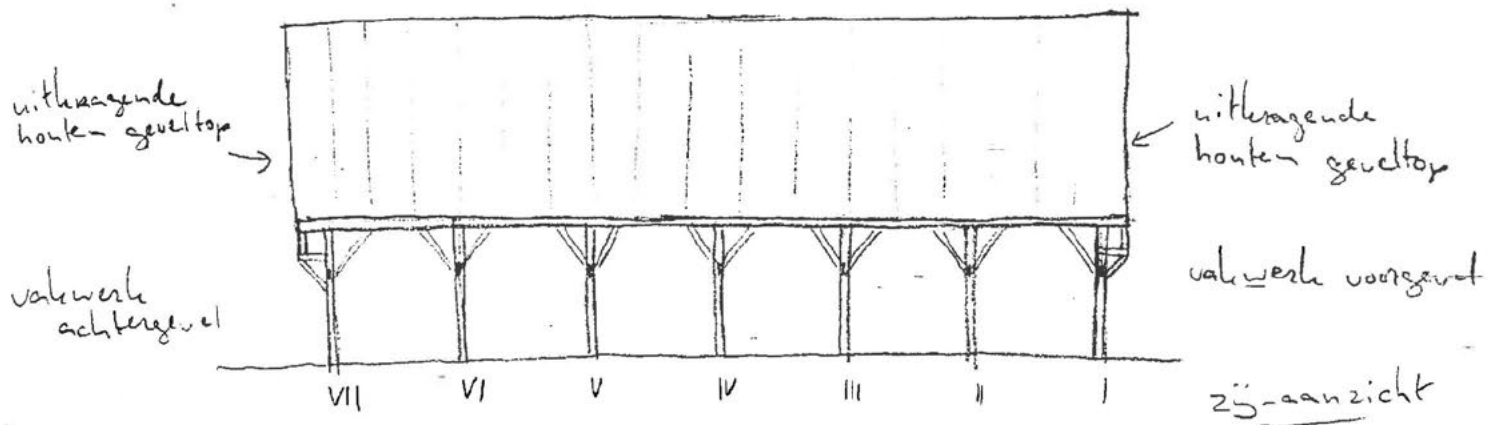
In de zijgevels van het onderschoer zijn verschillende metselwerksporen zichtbaar. Aan de rechterzijde is zichtbaar dat de beplanking, die nu alleen in het bovenste deel aanwezig is, vroeger tot lager doorliep, gelijk aan de linkerzijde. Ook zijn er sporen zichtbaar in de gebintstijlen van gebint VII, die duiden op vroegere dwarsregels in deze zijgevels van het onderschoer.

Conclusie

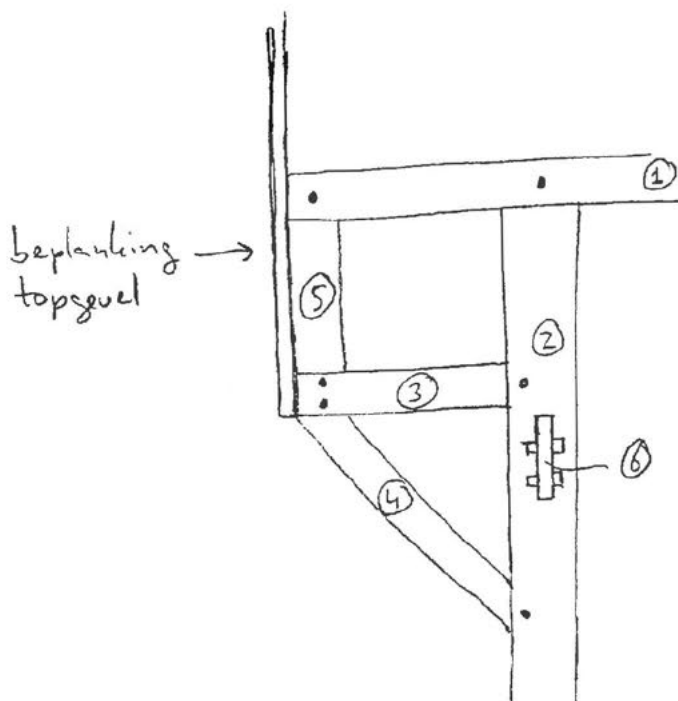
Belangrijkste conclusie van dit vervolgonderzoek is de fasering van de verschillende verbouwingen aan de achterzijde van de boerderij. Dit blijkt drie verschillende fasen te hebben gekend. In de oudste fase is de boerderij zes gebintvakken groot. De achterzijde heeft een uitkragende houten topgevel (gelijk aan de voorzijde) met een vlakke vakwerk achtergevel en een onderschoer. Deze uitkragende topgevels liepen iets lager door dan nu het geval is. In een latere fase zijn er aan de achtergevel hoekschotten aangebouwd, weer later is de gehele boerderij met één gebintvak verlengd, waarbij de huidige achtergevel en onderschoer ontstond. De deeldeuren verhuisden daarbij van gebint VI naar gebint VII.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

- bij het verwijderen van de huidige betonvloer in de boerderij kan de oude vloer tevoorschijn komen. Deze kan veel informatie opleveren over bijvoorbeeld de plaats van het open vuur en van de wendzule (de draaiboom boven het open vuur).
- een exacte opname van de telmerken van de sporen (bij de restauratie van de kap, wanneer er een steiger is geplaatst) verdient aanbeveling.
- een dendrochronologisch onderzoek naar de ouderdom van het houtwerk kan een exacte bouwdatum van de boerderij en van de schuur opleveren. Mogelijk kan ook de exacte datering van de verlenging van de boerderij worden verkregen.

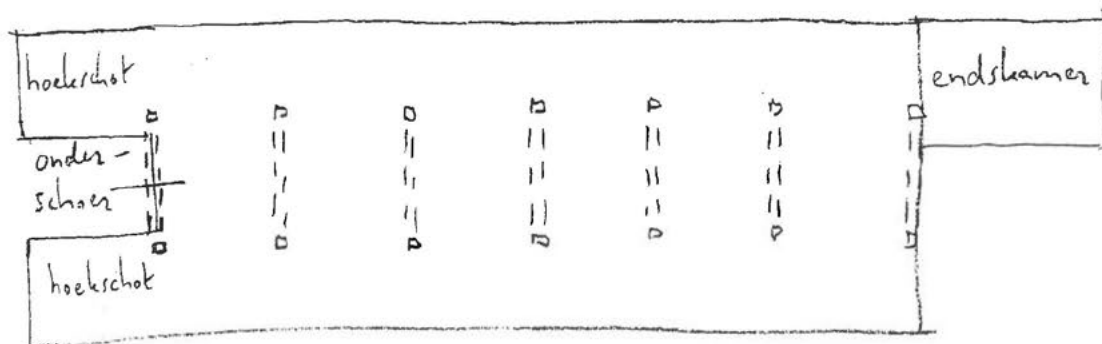
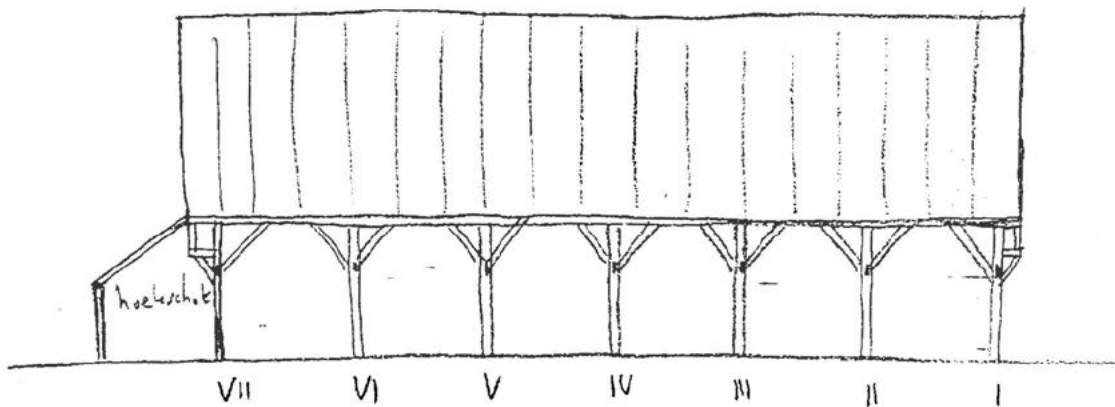

Fase I (oudste fase)
17^e eeuw?

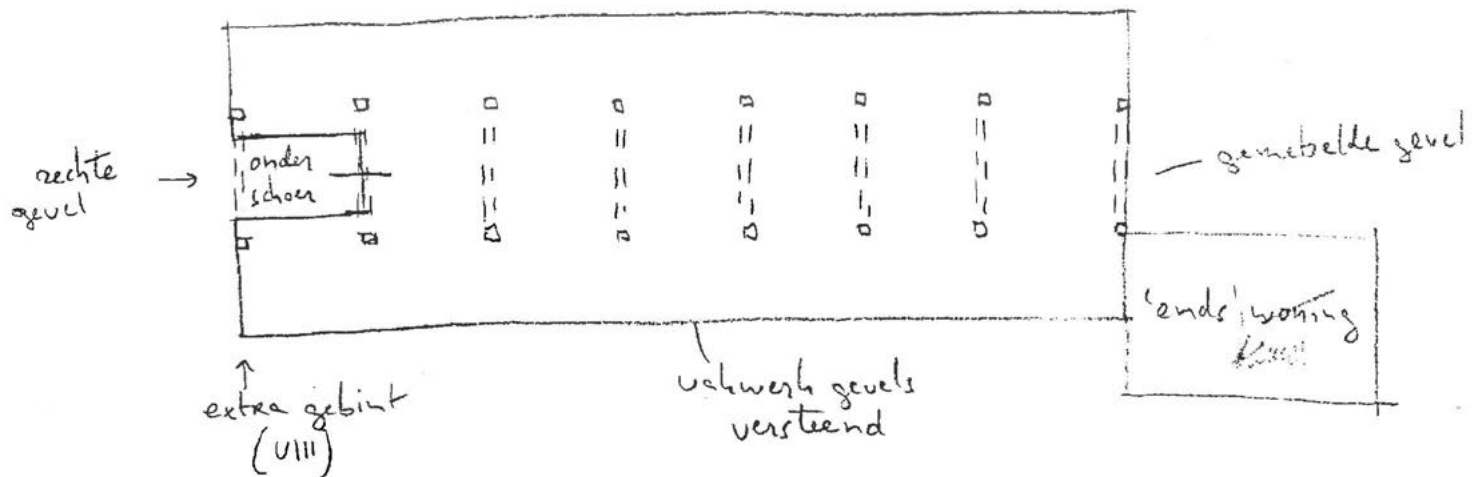
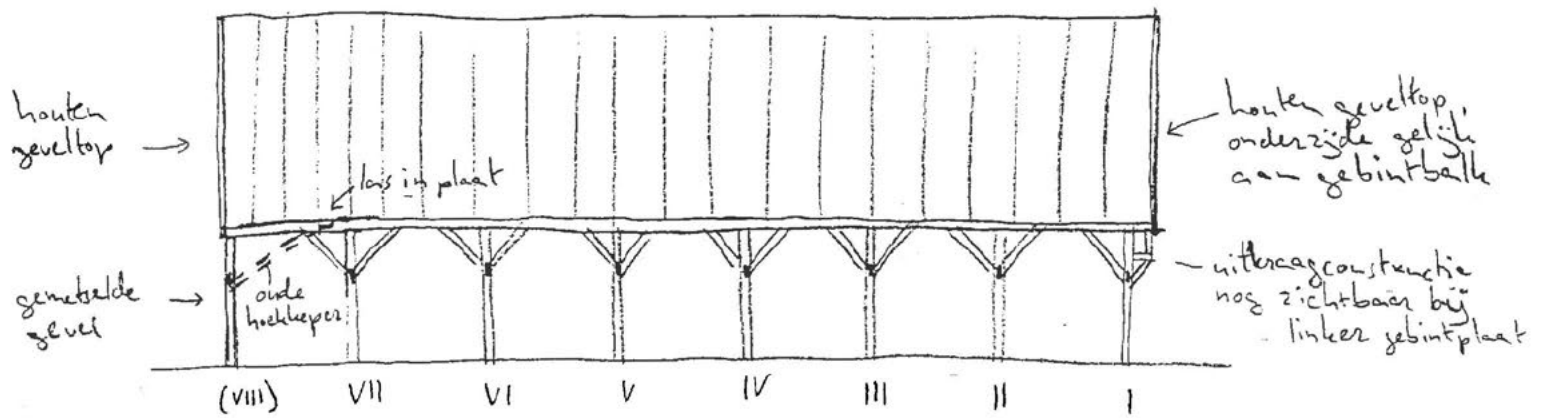
- 1 = gebintplaat
- 2 = gebintstijl
- 3 = uitkragend hout
- 4 = uitkragend schoor
- 5 = uitkragend stijl (?)
- 6 = pen van gebintbalk, met wiggen

Detail uitkraging

↑
deildemen
één vak verplaatst
(bz gebint VII)

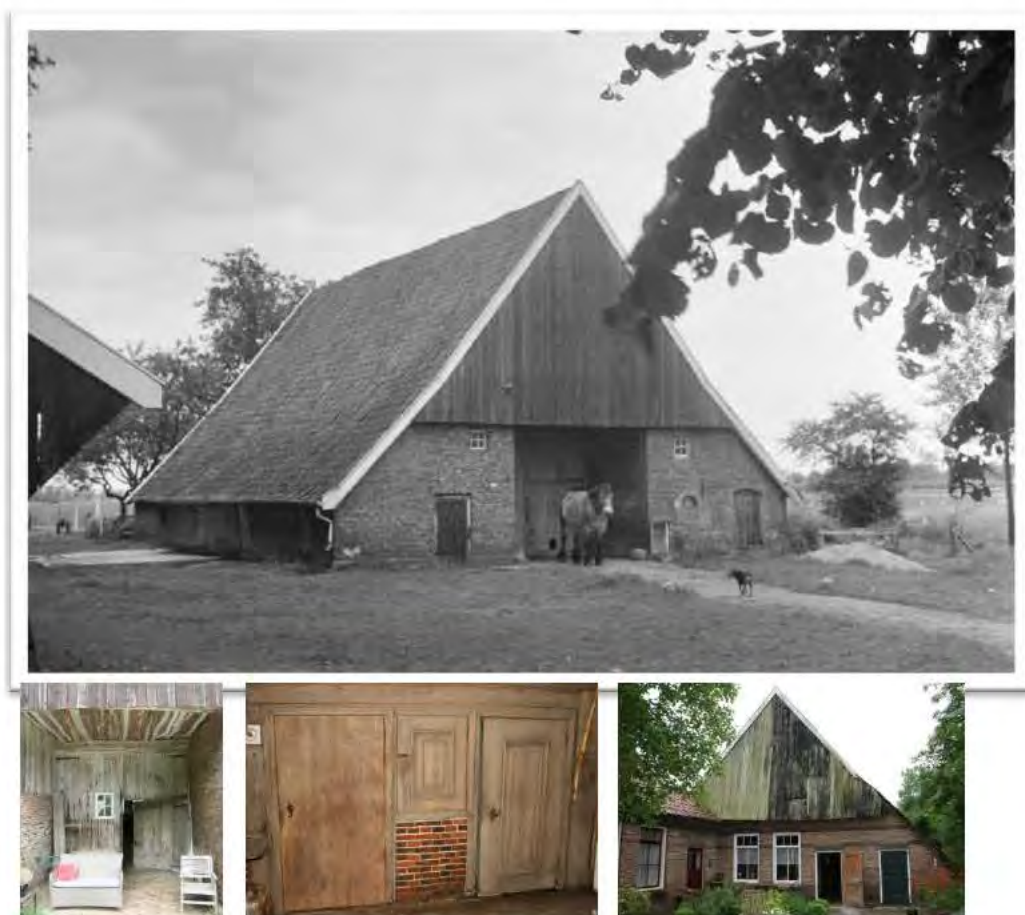
Fase II (vóór 1830)

Fase III (vanaf ca. 1931?)

Boerderij en erf 'klein Kattendam' **Bartelerweg 13 in Haaksbergen**

Een historische verkenning

April 2016

afbeeldingen op voorzijde:

Grote afbeelding: achtergevel met paard van toenmalig bewoner Wissink; ca 1935

Kleine afbeelding links: detailopname onderschoer

Kleine afbeelding midden: deurkozijnen intern; kelder en broodkast

Kleine afbeelding rechts: voorgevel met endskamer uit 1926

Onderzoek: Historische kring Haaksbergen - Nico Spit, Eric Ooink en Mark Ros

Projectgegevens

Onderzoek: Historische verkenning met culturele waardebeoordeling

Onderwerp: Boerderij en erf 'Klein Kattendam'
Adres: Bartelerweg 13
7482 MA Haaksbergen

Status: Gemeentelijk monument

Veldwerk: diverse data
Uitgave: april 2016

Coördinatie: Philip Heitkamp , Eric Ooink
Onderzoeken: Nico Spit, Eric Ooink (bewonersgeschiedenis), Mark Ros
Tekst en
samenstelling: Mark Ros

Dank aan: Fam. [REDACTED]

Inhoud

Projectgegevens	3
Inleiding.....	5
Geschiedenis van de erven Kattendam en de huidige boerderij.....	5
Een bouwkundige opname.....	7
Culturele waardebeoordeling	10
Geschiedenis van de bewoners van klein Kattendam alias 'de Barteler'.....	10
Bijlage 1; telmerken gebinten.	13
Bijlage 2; fotomateriaal	14
Bijlage 3; terminologie gebinten.	18
Bijlage 4; doorsnede en plattegronden lös hoës	19

afb. 1; achtergevel met houten topgevel en onderschoer

Inleiding

Haaksbergen is een dorp in Twente met ca. 25000 inwoners. Haaksbergen wordt voor het eerst in een 12e-eeuws goederenregister genoemd. Prehistorische vondsten die bewoning van delen van Haaksbergen aantonen zijn op diverse plaatsen gevonden. Het agrarische karakter van de landbouwnederzetting, die Haaksbergen lange tijd is geweest, heeft het dorp met zijn prachtige buitengebied nog altijd behouden. Een uniek gegeven van dit agrarische erfgoed is dat er drie löss huuze bewaard zijn binnen de gemeentegrenzen. Alle drie staan ze nog op de originele plek, dus waar ze in eerste instantie gebouwd zijn. De oudste is de boerderij Groot Brummelhuis in de buurschap Boekelo, rijksmonument bekend onder nr. 18859. De jongste is het boerderijtje de Bommelas in het Buurzerzand, dat wordt beheerd door Natuurmonumenten. Tevens rijksmonument, bekend onder nummer 18858.

De derde representant van de löss huuze is een boerderij die door de laatste bewoners 'de Barteler' wordt genoemd. Van oudsher maakt de boerderij deel uit van de erven Kattendam in de marke Holthuisen. In dit rapport worden de geschiedenis van dit gebouw en de bewoners, en de kenmerken van het bouwwerk met omliggend erf omschreven. Reden voor het schrijven van dit rapport is het informeren van gesprekspartners die we tegenkomen op onze zoektocht naar de mogelijkheid voor een langdurig behoud van dit magnifieke monument.

Geschiedenis van de erven Kattendam en de huidige boerderij

Het schattingsregister van 1475 is het meest volledige bekende document waarin een opsomming van Twentse erven met de af te dragen schatting staat opgetekend. In het schattingsregister staat Cattendam, of Cate ten damme, als 'gewart kathe' te boek. Gewart wil zeggen dat het erf stemrecht had in de marke, en o.a. aanspraak maakt op een deel van de opbrengst van de gemeenschappelijke markegronden. Hierbij val onderscheid te maken tussen vol- half en kwartgewaarde erven. Kathe wil zeggen dat het een boerderij van bescheiden omvang is, en het is normaliter een ongewaard erf. De boerderij is dus waarschijnlijk gegroeid gedurende de jaren, decennia of eeuwen, waardoor het waarrechten kreeg.

Zoals dat bij veel gewaarde boerderijen met een redelijke omvang het geval was, is het erf Kattendam later opgesplitst. Er ontstond hierdoor een groot en een klein Kattendam. De boerderij met aanduiding 'groot' is dan vaak het stam erf, en de boerderij met voorvoegsel 'klein' de afsplitsing. De omvang van roerend en onroerend goed van het 'kleine' erf kon in sommige gevallen dat van het oudste erf overtreffen.

afb. 2 beide Kattendams op kadasterkaart uit 1832

afb. 3 resterende kattendam-erf op originele plek

afb. 4 beide kaarten over elkaar gelegd met huidige Bartelerweg; oostelijk erf (Groot Kattendam) bestaat niet meer

Op bovenstaande samenstelling van kaarten is te zien dat de het nog bestaande lös hoes met bijbehorende schöppe nog op dezelfde plaats staan als opgetekend op de kadastrale kaart van 1832. De endskamer, of boavenkamer, zat destijds aan de rechter zijkant van de voorgevel, terwijl deze nu aan de linker zijde zit. de oude kadastrale kaarten geven de buitenwerkse omvang van de gevelijn weer. Hierdoor is de terug liggende baander of 'niendeur' zichtbaar op de kaart. Deze kan een zogenaamd onderschoer hebben gehad zoals de huidige boerderij deze nog steeds heeft, of er kunnen hoekschotten naast de niendeur hebben gezeten die vanaf de laatste gebintbalk een dakvlak hadden dat afliep naar de verspringende achtergevel.

De erven Kattendam (huis en erf) zijn in 1832 kadastraal bekend als gemeente Haaksbergen, sectie H. nr.298 en 304. Nr. 298 is het nog bestaande lös hoes met erf, en nr. 304 is het verdwenen bouwwerk ten oosten van de huidige Bartelerweg.

Pas in de stukken van 1682 worden de beide Kattendams genoemd. Beide Kattendam-erven zijn op dat moment in het bezit van de familie Von Graes (toe Loeborgh). Op basis van onderzoek naar de bewoners kan worden gesteld dat het huidige erf als 'Klein Kattendam' dient te worden aangeduid, en dat het erf 'Groot Kattendam' is verdwenen.

Een bouwkundige opname

Bouwkundig gezien hoort de boerderij tot het hallenhuistype met ankerbalkgebinten. Het hallenhuis kenmerkt zich door een driebeukige plattegrond met de deel in de middenbeuk en de stallen en bijruimtes in de zijbeuken. Oorspronkelijk bestonden de boerderijen van het hallenhuistype uit één grote rechthoekige ruimte met grote inrijdeuren, in de achtergevel, in Twente nienènde genaamd. De deel, waar het graan gedorst werd, bevond zich in het midden en de oogst werd op zolder opgeslagen. Men woonde bij de dichte voorgevel, of boavenènde, tegenover de niendeuren rond een open stookplaats.

Scheiding tussen woon- en werkgedeelte van de boerderij was er niet waardoor van een lös hoes sprake was. Vanaf de 18e eeuw werden geleidelijk veel lösse huuze voorzien van een stapelmuur tussen woon- en werkruimte, dit met het oog op het verbeteren van de hygiëne en het comfort.

Het bijzondere aspect van klein Kattendam, dat deze boerderij redelijk uniek maakt, is dat de stapelmuur nooit aangebracht is. Het lös hoes is behouden gebleven. Binnen Nederland zijn er nog heel weinig van deze 'oer-hallenhuizen' die nog op hun originele plek staan. Slechts drie om precies te zijn. Toeval wil dat de drie nog resterende, allen binnen de gemeente Haaksbergen staan. Dit neemt niet weg dat de noodzaak bestaat om deze boerderij met het omliggende erf voor het nageslacht te behouden. Deze noodzaak behoeft eigenlijk weinig toelichting, toch kan dit document verhelderend werken.

afb. 5 gebintstijl en gebintbalk verbonden met pen, verstijfd met korbbeel

Zoals gezegd een hallenhuisboerderij met ankerbalkgebinten. De boerderij telt zeven gebond wanneer we de ruimte van het onderschoer en naastgelegen delen mee tellen. De kap van de boerderij bestaat uit sporen die vanaf de gebintplaat tot nok lopen, en vanaf de muurplaat naar de gebintplaat. De laatste betreffen de zogenaamde oplangers. De eerstgenoemde zijn gekante eiken sporen met een penverbinding in de nok. De kap is volledig met pannen bedekt. Strodoeken zijn nog deels aanwezig. Oplangers zijn deels vervangen door rondhouten sporen.

afb. 6 voorbeeld met terugliggende niendeur en hoekschotten

Aan de kap is te zien dat de boerderij aan de achterzijde uitgebreid is. De hoekkepers van eerdere hoekschotten zitten nog in het kaphout verwerkt. Dit zou kunnen betekenen dat de boerderij in een eerder stadium een topgevel had die min of meer gelijk lag met de positie van de huidige niendeur of baander, en dat er hoekschotten naast deze niendeur aanwezig waren. Een voorbeeld hiervan staat hiernaast (erve Rikkerink, eveneens te Haaksbergen; uit het boek landelijke bouwkunst in oost-Nederland van J. Jans).

Verder valt aan de gaten in de gebintbalk van het laatste gebint voor de niendeur te zien dat de stijlen van de niendeur in een eerder stadium één gebint verder naar binnen hebben gezeten. De boerderij telde waarschijnlijk origineel zes gebond, met een onderschoer tpv de niendeuren. Later dus verlengd met hoekschotten, en uiteindelijk de topgevel één gebond naar achter verplaatst.

De overkragende topgevel die aan de voorgevel nog zichtbaar is heeft waarschijnlijk ook aan de achtergevel gezeten in het eerste bouwstadium van de boerderij. Ter plaatse van de voorgevel wordt de overkraging opgevangen doordat de gebintplaten oversteken over de stijl in de voorgevel. Gaten ten behoeve van een houten console die de topgevel droeg in de stijl van het één na laatste gebint getuigen van de vermoedelijke overkraging van de topgevel ter plaatse van de achtergevel. Ook de lussen in de gebintplaten geven weer dat de gebintplaat van origine 1 gebond korter was. De huidige stijlen en balken van het gebintwerk in de achtergevel zijn minder fors uitgevoerd dan de oudere gebinten. Dit is eenvoudig te verklaren doordat de stijlen op de hoek van het onderschoer de overspanning van de gebintbalk dusdanig verkleind dat met een lichte uitvoering kan worden volstaan. Daar komt natuurlijk bij dat een gebintbalk in de achtergevel maar de helft van de gebondmaat draagt.

Gaten in muurplaten op de zijgevels geven aan dat de gevels oorspronkelijk waarschijnlijk waren voorzien van vakwerk, vlechtwerk met leem afgewerkt.

Op de kadasterkaart van 1832 is te zien dat de boavenkamer of endskamer in die tijd aan de rechterzijde van de boerderij is gebouwd. Deze endskamer is naar alle waarschijnlijkheid toegevoegd aan de originele boerderij. Veel endskamers zijn in het begin van de 18e eeuw gebouwd, doch de exacte bouwperiode is niet te achterhalen. In ieder geval was deze endskamer van voor 1832. Rechts in de voorgevel is de toegangsdeur naar deze endskamer nog aanwezig.

De huidige endswoning is in 1926 tegen de boerderij gebouwd. In die periode is ook de voorgevel voorzien van metselwerk, in de zelfde steen als die van de endswoning. Nog later is een bijkeuken toegevoegd aan de linker zijde tussen de endswoning en het l s hoes.

Telmerken kunnen het een en ander vertellen over de ouderdom van de gebintconstructie. In de gebinten van klein Kattendam zitten per gebintstijl meerdere telmerktypen. Zowel gebeitelde telmerken als geritste of getrokken telmerken zijn vindbaar. Ook de afwerking van de gebinten (rechtheid, afwerkingsniveau) kunnen het een en ander vertellen over de ouderdom van het gebintwerk. In een bijlage worden de gebinten weergegeven met aangetroffen telmerken. Telmerken en afwerking van de gebinten bevestigen het vermoeden dat het gebintwerk in ieder geval uit de periode komt dat beide Kattendam-erven voor het eerst in documenten genoemd wordt (1682).

afb. 7 gebintstijl met 2 typen telmerken; gebeiteld en getrokken/geritst

afb. 8 voorgevel met deel endswoning; overkragende topgevel zichtbaar

In de muurplaten op de zijgevels zijn op diverse plekken pengaten zichtbaar waarin van origine vakwerkonderdelen van de gevel hebben gezeten. De versterking van de gevels is later gebeurd. Bij de bouw van de boerderij waren er vakwerkgevels met leemvulling op vlechtwerk. De voorgevel is het jongst. De gevels van het achterste gebond hebben waarschijnlijk geen vakwerkindeling gekend. Er zijn hier geen aanpassingen in het gebintwerk te vinden die dit doen vermoeden. De versterking van de zij- en achtergevels is dus voor, of tegelijk met de uitbreiding ter plaatse van de achtergevel gebeurd. In deze achtergevel zijn naast het onderschoer 2 mestdeuren geplaatst, en een klein luikje. In de niendeur zit een zogenaamd hoondergat, waardoor de kippen en de hond/kat konden.

De zware eiken gebinten zijn gefundeerd op zandstenen poeren. Het plint in de zijgevels en achtergevel zijn eveneens uit bentheimer zandsteen opgetrokken. Zo heeft er ook een bentheimer zandstenen put aan de voorzijde van de woning gestaan. Deze is echter mee genomen door de vorige bewoners. Er is een gemetseld exemplaar voor teruggeplaatst. De vloer van het originele woongedeelte van het lös hoes is afgewerkt met een soort cementdekvloer; in enkele breuken hierin zijn nog de onderliggende keitjes zichtbaar. Het vrijmaken van deze onderliggende vloer kan nog een schat aan informatie met zich mee brengen, onder andere over de plek van het open vuur.

Naast het lös hoes met endswoning staan er nog meerdere bouwwerken op het erf. Een schuur achter de boerderij staat reeds in 1832 op de kadastrale kaart. Beoordeling van de gebinten leert dat deze schuur waarschijnlijk met één gebond is vergroot van 2 naar 3. Gezien het feit in 1832 de schuur al de huidige afmeting had kan worden aangenomen dat ook dit bouwwerk al een stuk ouder is dan 184 jaar.

De wagenloods en paardenstal die op het erf aanwezig zijn, zijn door de huidige bewoner gebouwd, en aanzienlijk jonger. Noemenswaardig is verder de sereniteit die merkbaar is op dit erf. Deze wordt veroorzaakt door de historie die de oude onroerende goederen in combinatie met positie van deze gebouwen op het erf uitademen.

Culturele waardebeoordeling

De culturele waarde van een authentiek l s hoes op zijn originele plek is zeer hoog, simpelweg vanwege de uniciteit van het bestaan ervan. Naast het feit dat het een l s hoes is, is ook het totaal van de boerderij met het erf waarop het ligt authentiek en waardevol. De sch ppe die achter het l s hoes staat is ook al van voor 1832. Het object geeft een kijk in het verleden op een manier die, op erve Groot Brummelhuis na, ongekend in de regio en in Nederland is.

Geschiedenis van de bewoners van klein Kattendam alias 'de Barteler'

Zoals reeds gemeld wordt in 1682 melding gemaakt van beide Kattendams. De beide erven zijn dan eigendom van de Freiherr van Graes zu Luborch und Diepenbrock. Op 12 juli 1737 werden zowel Groot als Klein Kattendam verkocht aan de bewoners die de erven op dat moment bewonen. Het erf waarover we in dit rapport schrijven, klein Kattendam, werd verkocht aan Jan ten Cattendam, wiens eigenlijke naam Jan te Lintelo (naar een naart bij gelegen erf) was. In 1770 maken de zoon van Jan, ook Jan geheten, en diens vrouw een testament op waarbij de plaats wordt toebedeeld aan zoon Hendrik (kleinzoon van Jan te Lintelo). Hieronder staat een opsomming van de bewoners van klein Kattendam vanaf 1737 tot heden. Telkens staan de bewoners genoemd met de erfzoon- of dochter. Niet alle kinderen zijn benoemd om het enigszins overzichtelijk te houden.

- I **Jan te LINTELO** (ten Kattendam), landbouwer op erve Klein Kattendam te Holthuizen.
Gehuwd 1709 te Haaksbergen met **Swenne** (Swane) **ten CATTENDAM**.
Uit dit huwelijk:
 - **Jan (ten) KATTENDAM** (zie II).
- II. **Jan (ten) KATTENDAM**, landbouwer op het erve Klein Kattendam te Holthuizen.
Ondertrouwd op 28-02-1745 te Haaksbergen, gehuwd op 04-04-1745 aldaar, gehuwd voor de kerk 1745 aldaar met **Johanna** (Janna) **HAVINK**.
Uit dit huwelijk:
 - **Joannes** (Jannes) **ten KATTENDAM**, gedoopt (R.K.) 1751 te Haaksbergen (zie III).10
- III **Joannes** (Jannes) **ten KATTENDAM**, bouwman op het erve Klein Kattendam, gedoopt (R.K.) 1751 te Haaksbergen, overleden op 12-04-1817 te Holthuizen (huisnr. 7).
Gehuwd op 11-10-1805 te Haaksbergen (R.K.) met **Geertruid TEMMINK** (Witbroek), landbouwster, geboren ca. 1788 te Holthuizen, overleden op 20-04-1858 te Holthuizen (huisnr. 492).
Geertruid hertrouwt in 1818 met **Jan Engbert** (Engbert) **WELP** (Welp), geboren ca. 1795 te Alst tte, overleden op 15-05-1819 te Holthuizen. Op 20-04-1820 trouwt Geertruid voor de derde keer. Dit keer met **Joannes Henricus** (Jan Hendrik) **ROS**, 29 jaar oud, boerenknecht, vanaf 1820 landbouwer op het erve Kattendam, geboren te Diepenheim-Markvelde, gedoopt (RK) op 20-03-1791 te Hengevelde. Beide mannen zijn landbouwers op Klein Kattendam geweest.
Uit deze huwelijken:
 - **Johanna Geertruida (ten) KATTENDAM**, geboren 1809 te Holthuizen (zie XX11).
 - **Engele ROS**, geboren 1825 te Haaksbergen, overleden op 02-08-1867 aldaar. Zie IV.
Gehuwd op 29-04-1852 aldaar met **Joannes Gerhardus SCHARTMAN**, 24 jaar oud, winkelier en even landbouwer op de Hof te Weenk, geboren op 20-08-1827 te Haaksbergen. Hij hertrouwt met **Engele Maria** (Engele) **KLEIN KORMELINCK** (Kleinkormelink).
- IV Na het overlijden van Jan Hendrik Ros in 1870, die door zijn huwelijk met Geertruid Temmink in 1870 op Klein Kattendam introuwde, volgde zijn schoonzoon **Joannes Gerhardus SCHARTMAN** op als landbouwer op Klein Kattendam. Deze was inmiddels hertrouwd met **Engele Maria KLEIN KORMELINK**. Het echtpaar Schartman huurde de boerderij van de familie Bartelink, zie XX. Na het vertrek van de familie Schartman wordt Klein Kattendam vanaf november 1874 verpacht aan:

- V **Johannes Arnoldus VRIELINK**, landbouwer, pachter op het erve Klein Kattendam, later op de Rouwenhorst, geboren op 26-01-1813 om 6:00 uur te Beckum (gem. Hengelo (O)), overleden op 26-12-1896 te Haaksbergen op 83-jarige leeftijd. Gehuwd 1850 te Neede met **Willemina Jacoba KLEIN KORMELINK**, geboren op 14-09-1829 te Neede, overleden op 08-06-1904 te Haaksbergen op 74-jarige leeftijd.

De fam. Vrieling woont van 1874 tot eind 1881 op het erve Klein Kattendam, als pachter van de fam.

Bartelink. Zijn vertrekken 29-12-1881 naar Diepenheim. Later is Vrieling pachter van het erve

Rouwenhorst. Willemina Jacoba Klein Kormelink was een zus van Engele Maria, de tweede echtgenote van J.G. Scharman, zie IV.

Erfgenamen/eigenaren van 'Klein Kattendam':

- XX **Johanna Geertruida (ten) KATTENDAM**, geboren 1809 te Holthuizen, gedoopt (R.K.) 1809 te Haaksbergen, overleden op 17-09-1859 te Holthuizen (huisnr. 490). Gehuwd op 07-05-1835 te Haaksbergen, gehuwd voor de kerk op 09-05-1835 aldaar (R.K.) met **Jan Hendrik (Jan Derk) BARTELINK**, landbouwer op het erve Bartelink, eigenaar van Klein Kattendam, geboren 1799, overleden 1872. Johanna Geertruida Kattendam was erfdochter van Klein Kattendam, maar woonde door haar huwelijk op het erve Bartelink te Holthuizen. Uit dit huwelijk:
- **Johannes BARTELINK**, geboren op 25-11-1838 te Haaksbergen (zie VI11).

- VI **Johannes BARTELINK**, landbouwer op 'Klein Kattendam', voorheen op 'Bartelink', geboren op 25-11-1838 te Haaksbergen, overleden op 19-05-1919 te Neede op 80-jarige leeftijd, woonde erve Klein Kattendam, C 122 te Holthuizen. Gehuwd op 29-jarige leeftijd op 27-05-1868 te Haaksbergen met **Johanna Gezina AARNINK**, 30 jaar oud, geboren op 22-11-1837 te Haaksbergen, overleden op 01-08-1893 te Holthuizen (erve Kattendam) op 55-jarige leeftijd.

Johannes Bartelink is tot in 1881 landbouwer op het erve Bartelink, dat hij huurde. Hij was via zijn moeder eigenaar geworden van het erve Klein Kattendam, waar hij in de loop van 1881 gaat wonen. Door zijn verhuizing wordt de erfnaam Bartelink of Barteler meegenomen naar het erve Klein Kattendam. In 1916 verkoopt hij 'Klein Kattendam' aan de familie Wissink, die tot dan wonen op de boerderij De Oppasser (de Deurne), een pachtboerderij op Het Lankheet van de familie Van Heek. Op 27 december 1916 vertrekt Johannes naar Neede. Opvolger op het erve Klein Kattendam is de fam. Wissink, die hier op 20 oktober 1917 komt wonen.

- VII **Johannes Hermannus (Mans) WISSINK** (Deurn Mans), land- en akkerbouwer op 'de Deurne' alias 'De Oppasser', bosbaas in het Assink- en Lankheterbos onder Mulert, later G.J. van Heek, geboren op 29-05-1854 te Langelo, gedoopt (R.K.) op 29-05-1854 te Haaksbergen *De Wissinks gaan per 20 okt. 1917 met 6 kinderen naar het erve Klein Kattendam alias Barteler, C 122.* Gehuwd op 30-jarige leeftijd op 23-05-1885 te Haaksbergen met **Gerridina AFING**, 25 jaar oud, geboren op 27-07-1859 te Haaksbergen, overleden op 18-02-1938 aldaar op 78-jarige leeftijd. *De fam. Wissink verliet 'de Deurne', omdat de oudste zoon Jan graag wilde boeren. Volgens art. uit 1988 over Deurn Herman waren er 8 kinderen: 5 jongens en 3 meisjes.* Uit dit huwelijk:
- **Jan WISSINK** (Deurn Jan), geboren op 15-08-1890 te Langelo (zie VIII12).

- VIII **Jan WISSINK** (Deurn Jan), landbouwer op het erve Klein Kattendam, geboren op 15-08-1890 te Langelo, overleden op 04-06-1956 te Enschede (R.K. ziekenhuis) op 65-jarige leeftijd, begraven op 09-06-1956 te St. Isidorushoeve (R.K. kerkhof), woonde erve Klein Kattendam (ook Barteler genoemd), C 122 te Holthuizen.
Gehuwd op 33-jarige leeftijd op 03-05-1924 te Haaksbergen met **Hendrika Johanna te VOGT**, 31 jaar oud, geboren op 05-04-1893 te Eibergen, overleden op 16-08-1971 te St. Isidorushoeve op 78-jarige leeftijd, begraven op 20-08-1971 te St. Isidorushoeve (R.K. kerkhof).
Uit dit huwelijk:
- **Hermannus Johannes** (Herman) **WISSINK**, landbouwer op 'Klein Kattendam', geboren op 15-02-1925 om 1:00 uur te Haaksbergen (C 122), overleden op 04-08-1992 te Haaksbergen op 67-jarige leeftijd. *Ongehuwd*. Begraven op 08-08-1992 te St. Isidorushoeve.
 - **Johannes Bernardus** (Jan) **WISSINK**, mede-landbouwer op 'Klein Kattendam', geboren op 13-07-1931 te Haaksbergen, overleden op 06-02-1996 te Haaksbergen (verpleeghuis Het Wiedenbroek) op 64-jarige leeftijd, begraven op 10-02-1996 te St. Isidorushoeve (R.K. kerkhof). *Na de uitvaartviering in de parochiekerk van de H. Isidorus.*
- IX XXXXXXXXXX
Eigenaar/bewoner vanaf 1993.

Bijlage 1; telmerken gebinten.

Telmerken kunnen veel vertellen over de ouderdom van de houtconstructie. Klein Kattendam wordt voor het eerst vermeld in 1682. De ouderdom van het gebint kan zeer goed uit deze bouwperiode dateren. Zowel telmerken als afwerking van de gebinten zijn hiervoor een aanduiding. Hieronder worden de telmerken in kaart gebracht, met daarachter de bijbehorende foto's. De endswoning uit 1926 is niet van gebinten voorzien.

Telmerken Klein Kattendam								
gebintnummers 1 = voorgevel; 8 = achtergevel								
Oostzijde				Westzijde				
stijl beneden	stijl boven	korbeel	spreidbanden	stijl beneden	stijl boven	korbeel	spreidbanden	
1 gta	gta	na	gta	gta	gta	na	I gebeiteld	
2 gta	gta	gta	II geritst	II gebeiteld	II gebeiteld	gta	II gebeiteld en geritst en V geritst	
3 gta	gta	gta	III geritst	III gebeiteld	III gebeiteld	III gebeiteld	III gebeiteld en geritst	
4 IIII geritst	gta	IIII gebeiteld	IIII geritst	IIII gebeiteld	IIII gebeiteld	gta	IIII gebeiteld	
5 V geritst	V gebeiteld	V gebeiteld	V geritst	V gebeiteld	IV gebeiteld en IIII geritst	IV gebeiteld	IIII contra geritst en V gebeiteld	
6 III geritst	II gebeiteld	gta	VI geritst en III contra geritst	IV gebeiteld en III contra geritst	gta	gta	IV gebeiteld en III contra geritst	
7 gta	gta	gta	gta	gta	gta	gta	VII gebeiteld	
8 na	na	na	gta	gta	gta	na	gta	
gta = geen telmerk aangetroffen								
na = constructieonderdeel niet aanwezig								
nb = niet bereikbaar								

Uit bovenstaande tabel valt op te maken dat de er in de gebeitelde telmerken (met smalle beitel) het meeste logica zit. Dit is naar alle waarschijnlijk ook de jongste serie telmerken. Daarnaast komt er een aantal oudere telmerken voor in de gebinten, maar in de positie van deze telmerken ten opzichte van de volgorde zit weinig logica. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de gebinten zijn hergebruikt. Waarschijnlijk komen de gebinten van een ander bouwwerk en zijn ze bij de bouw van deze boerderij hergepositioneerd. De vorm van de oudste telmerken doen vermoeden dat de gebinten 17e-eeuws zijn. Het is goed mogelijk dat de gebinten afkomstig zijn van het erf Groot Kattendam, en dat bij vernieuwing (en misschien zelfs bij de afsplitsing) van de boerderij op dit erf de gebinten voor Klein Kattendam zijn hergebruikt.

Bijlage 2; fotomateriaal

bijlage-foto 1; oude hoekkeper enoude muurplaat met gaten op achtergevel

bijlage-foto 2; zicht op achtergevel met onderschoer en houten topgevel

bijlage-foto 3; deur naar kelder en broodkast

bijlage-foto 4; telmerk IV op stijl en spreidband

bijlage-foto 5; zicht op voorgevel met deel endswoning uit 1926

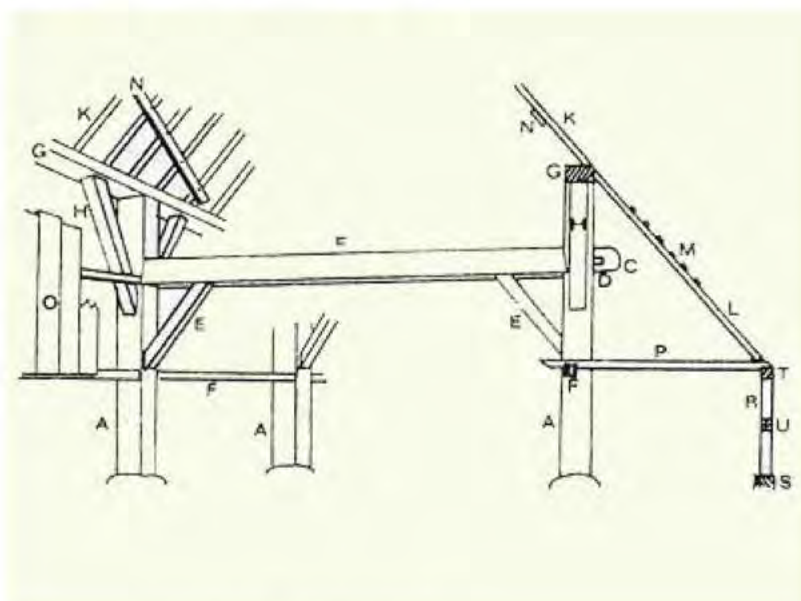
bijlage-foto 6; sponning in gebintbalk 6

bijlage-foto 7; onderschoer met populieren houten niendeuren

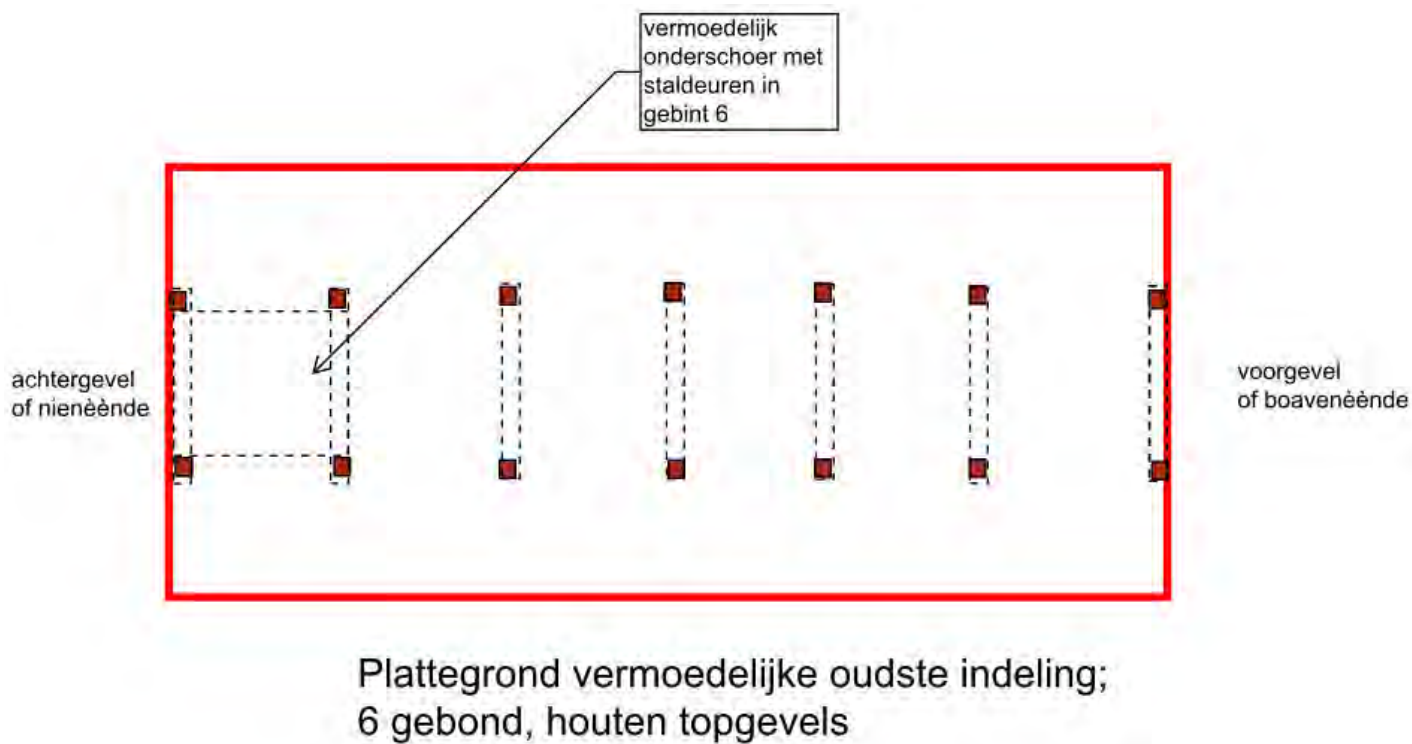
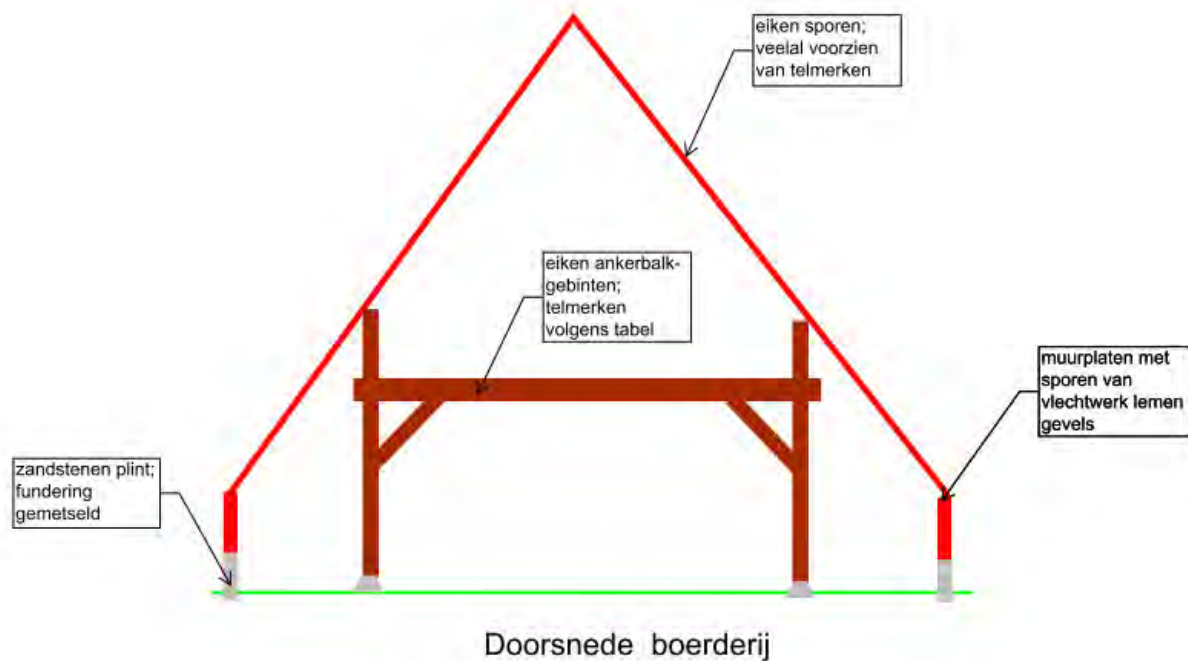
bijlage-foto 8; tuigkast links van niendeur

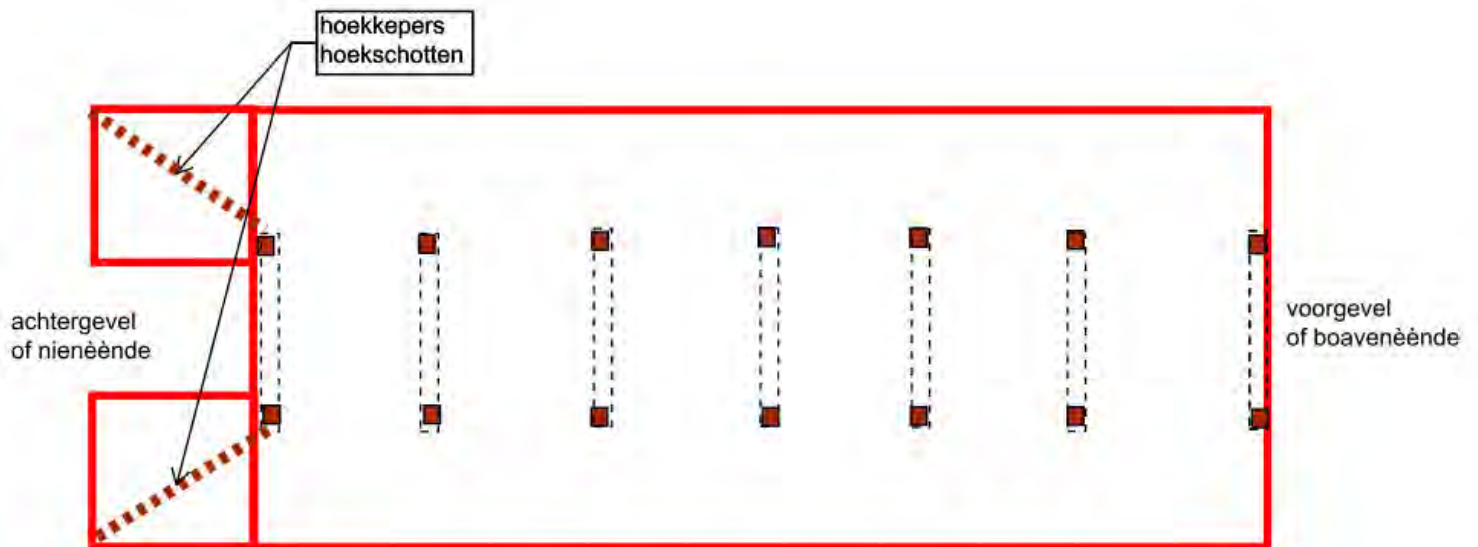
Bijlage 3; terminologie gebinten.**Gebint van een Twentse boerderij**

Gebintwerk van een Twentse boerderij:

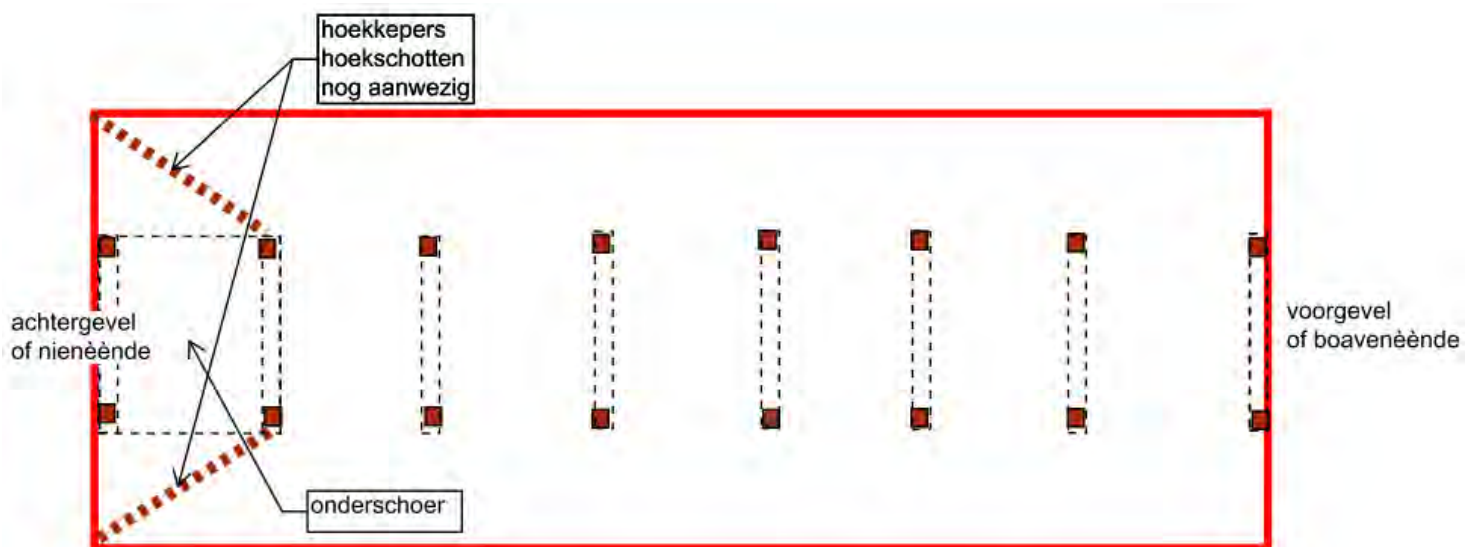
- A Gebintstijl, staander
- B Moerbalk of gebintbalk
- C Pen
- D Wig
- E Korbeel, steekband
- F Stalregel, gebintregel
- G Boven., gebint plaat
- H Korbeel, spreidband
- K Spoor
- L Oplang
- M Daklat
- N Windschoor
- O Beschieting
- P Stal-, afdakzolderbalk
- R Wandstijl
- S Voetplaat, grondbalk
- T Muurplaat
- U (Wand)regel

Bijlage 4; doorsnede en plattegronden lös hoes

Plattegrond indeling na eerste uitbreiding;
6 gebond, houten topgevels; hoekschotten achter

Plattegrond indeling na tweede uitbreiding lös hoes;
7 gebond, houten topgevels;
uitbreiding met endswoning niet weergegeven

Haaksbergen, Bartelerweg 13

Dendrochronologisch onderzoek van de boerderij Klein Kattendam

Van Daalen Dendrochronologie

Projectnummer: 17.004

Afgerond: maart 2017

Auteur: ir. S. van Daalen

Opdrachtgever: Historische Kring Haaksbergen

Contact:

H.G. Gooszenstraat 1, kamer 15, 7415 CL Deventer

vandaalen@dendro.nl

www.dendro.nl

tel: +31 (0)630114237

Copyright: Historische Kring Haaksbergen/Van Daalen Dendrochronologie

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Historische Kring Haaksbergenen/of Van Daalen Dendrochronologie.

INLEIDING

De boerderij Klein Kattendam aan de Bartelerweg 13 te Haaksbergen was in 1997 al het onderwerp van een bouwhistorisch onderzoek.¹ Hieruit bleek dat het een zeldzaam voorbeeld van een intact gebleven los hoes is.

Om de ouderdom van de boerderij te bepalen is door de Historische Kring Haaksbergen een reeks boormonsters genomen uit het gebintwerk voor dendrochronologisch onderzoek.

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de Historische Kring Haaksbergen en vond plaats in maart 2017 op het laboratorium van Van Daalen Dendrochronologie te Deventer.

METHODE

Selectie en vooronderzoek

Voor ieder monster is nagegaan of het een dateerbare houtsoort betrof, of het voldoende jaarringen leek te hebben (minimaal 70) en of het jaarringpatroon vrij was van verstoringen.

Waar mogelijk wordt voorkeur gegeven aan monsters met spinhout of wankant (zie hieronder).

Voor monsters waarvan de houtsoort niet met het blote oog bepaald kon worden is aan de hand van microscopische coupes en een determinatiesleutel² de houtsoort bepaald.

Meting(en)

Geschikt bevonden monsters hebben elk een unieke metingcode toegekend gekregen en zijn volgens standaard methodes langs één of meerdere radiale trajecten geprepareerd.³ Langs ieder radiaal traject zijn de jaarringbreedtes ingemeten met een daartoe ingerichte meetopstelling.⁴

Waar meerdere metingen aan hetzelfde monster verricht zijn, zijn deze gemiddeld tot één meting zodat ieder individueel element altijd door één meting vertegenwoordigd wordt (zie tabel 2).

Bij het inmeten is gelet op aanwezigheid van spinhout of wankant.⁵ Deze informatie wordt gebruikt voor het schatten van een kapjaar of kapinterval. Hierbij worden de volgende situaties onderscheiden (zie tabel 1). De codering is gebaseerd op Baillie (1982, p.61) en wordt toegelicht in bijlage 1.

¹ Stichting Historisch Boerderij Onderzoek, *Bouwhistorische waarneming nr. 20. Boerderij De Barteler of Groot [sic] Kattendam Bartelerweg 13 te St.Isodorushoeve gem Haaksbergen (Ov.)*

² Schweingruber 1990.

³ Pilcher 1990.

⁴ Een Velmex meetopstelling met Acu-Rite QV10-V lineaire codeerder met een nauwkeurigheid van 10 µm gekoppeld aan een Euromex binoculair microscoop met een vergroting van 10 en 30 maal.

⁵ De termen spinhout en wankant worden toegelicht in bijlage 1.

Tabel 1. Verschillende schattingsmethoden voor kapintervallen voor een datering in het jaar x.

code	omschrijving	notatie
A	wankant aanwezig, kapinterval vastgesteld buiten groeiseizoen van laatste jaar.	herfst/winter x/x+1
A1	wankant aanwezig, kapinterval vastgesteld tijdens groeiseizoen van laatste jaar.	zomer x
A2	wankant aanwezig; kapinterval vastgesteld in aanvang van volgend groeiseizoen.	lente x+1
B	geen wankant, spinthout deels aanwezig; Bayesiaanse schatting van een kapinterval (alleen voor eik)	mediaan, (2• δ interval)
C	alleen spinthoutgrens aanwezig; schatting van een kapinterval (alleen voor eik)	mediaan, (2• δ interval)
D	geen spinthout aanwezig (alleen voor eik)	na x+min. aantal spinthout
E	geen spinthout aanwezig	na x

Dateringsonderzoek

De metingen zijn met behulp van dendrochronologische software⁶ met elkaar en met referentiecurven vergeleken. Voor iedere positie tussen de metingen zijn twee parameters berekend:

1. Student t-waarde. De t-waarde beschrijft de overeenkomst tussen twee getallenreeksen voor een gegeven positie. Hoe hoger deze waarde, hoe sterker de gelijkheid is; een t-waarde hoger dan 5 komt grofweg neer op een kans van 1 op 10.000 dat de gevonden uitslag op toeval berust en kan als een indicatie voor een datering beschouwd worden. Voorafgaand aan het berekenen van de t-waarde worden de jaarringbreedtes logaritmisch getransformeerd⁷ zodat deze een normale verdeling benaderen.
2. *Gleichläufigkeit* (GLK); het percentage van de intervallen tussen twee jaren waarin de meting en referentiecurve gelijktijdig een stijging of daling in het jaarringpatroon laten zien. In de praktijk wordt een GLK van minder dan 62 als zwak beschouwd.

Synchronisaties die aan de statistische vereisten voldoen zijn door de dendrochronoloog visueel beoordeeld. De synchronisatie is vervolgens geaccepteerd of verworpen. Onderlinge dateringen zijn uitgevoerd om metingen uit dezelfde boom te identificeren en/of één of meerdere middelcurven samen te stellen die het dateren faciliteren.

⁶ PAST4. Uitgegeven door SCIEM, Wenen (Oostenrijk). www.sciem.com

⁷ De zogeheten transformatie van Hollstein (Hollstein 1980).

RESULTATEN

Selectie en vooronderzoek

In totaal zijn in twee lichtingen boormonsters uit 6 verschillende elementen aangeleverd (zie tabel 2). In alle gevallen ging het om eik (*Quercus sp.*). Het spinthout is in enkele gevallen deels of compleet aanwezig. In de slechtste gevallen kon de spinthoutgrens nog vastgesteld worden.

Metingen

Tabel 2. Overzicht van de meetgegevens. n: aantal jaarringen, n_(s): aantal spintringen, type: schattingswijze voor het kapinterval conform tabel 1.

monster	omschrijving	houtsoort	meting	n	n _(s)	type
1.1	gebintstijl	eik	17.004.001	108	21	A
1.3	gebintstijl	eik	17.004.002	109	13	B
2.1	1e gebint, stijl links	eik	17.004.003	69	10	B
2.2	5e gebint, ankerbalk	eik	17.004.004	45	0	C
2.4	gebintplaat rechts	eik	17.004.005	67	15	A
2.5	4e gebint, ankerbalk	eik	17.004.006	102	0	C

Dateringsonderzoek

Uit onderlinge synchronisatie blijkt dat de monsters 2.2 en 2.4 uit dezelfde boom afkomstig zijn. Dit resulteerde in de boom-middelcurve 17.004.B1. Verder konden monster 1.1 en 2.5 visueel gesynchroniseerd worden. Hiervoor is de middelcurve 17.004.M1 gemaakt. Het vergelijken van de metingen en middelcurven met referentiemateriaal leverde voor alle monsters - met uitzondering van monster 1.3 – goede resultaten op (zie tabel 3).

De vermelde referentiecurven staan in tabel 4 toegelicht.

Tabel 3. Overzicht van de dateringen met statistische onderbouwing. De grafische weergave van de metingen met de onderstreepte referentiecurve staat in bijlage 2. eind_(m)/eind_(r): positie van de laatste jaarring van de meting/referentie.

meting	eind _(m)	referentie	eind _(r)	overlap	GLK	t-waarde	middelcurve
17.004.001	1752	<u>17.004.006</u>	1737	visueel			17.004.M1
17.004.003	1750	<u>NL342.1.4</u>	1835	69	70,3	5,67	
17.004.004	1738	<u>17.004.005</u>	1752	53	76,4	6,34	17.004.B1
17.004.006	1733	<u>NL213.5.5</u>	1737	102	72,5	6,35	
17.004.B1	1752	<u>NL.VME-NT</u>	1835	70	67,9	4,39	
17.004.M1	1752	<u>NL.VME-NT</u>	1835	121	69,0	5,63	
17.004.M1	1752	DEWEBE01	1970	121	66,5	5,16	
17.004.M1	1752	NLTWWF01	1972	121	71,5	4,87	

Tabel 4. Overzicht van vermelde referentiecurven.

referentie	omschrijving
DEWEBE01	Duitsland, Weser Bergland. Referentiecurve voor eik (1004 - 1970). Delorme, 1972.
NL.VME-NT	Nederland, algemeen. Referentiecurve voor eik (282 - 1835). Van Daalen, niet gepubliceerde data.
NL213.5.5	Tubbergen; boerderij. Referentiecurve voor eik (1622 - 1737). Van Daalen, niet gepubliceerde data.
NL342.1.4	Vlissingen, Houtkade; droogdok (import uit Weser Bergland). Referentiecurve voor eik (1618 - 1835). Van Daalen, niet gepubliceerde data.
NLTWWFo1	Nederland, Duitsland (Twente, Westfalen). Referentiecurve voor eik (1040 - 1972). Tisje, niet gepubliceerd data.

INTERPRETATIE

Het onderzoek is deel geslaagd in het vinden van een datering voor de monsters (zie tabel 5).

De ouderdom van het hout van de boerderij kan echter nauwkeurig bepaald worden. Aan de aanwezigheid van de wankanten kan afgeleid worden dat het in de herfst of winter van 1752/53 gekapt is en waarschijnlijk kort daarna (vermoedelijk in 1753) verwerkt.

Voor de overige dateringen zijn de intervallen minder nauwkeurig, maar wijzen op hetzelfde interval, of spreken dit in ieder geval niet tegen.

Voor monster 2.2 en 2.4 kan hetzelfde kapinterval aangehouden worden omdat deze uit dezelfde boom afkomstig zijn.

Tabel 5. Schatting van de kapintervallen. Het type is de schatting volgens tabel 1.

monster	omschrijving	meting	eind	kapinterval	type
1.1	gebintstijl	17.004.001	1752	herfst/winter 1752/53	A
1.3	gebintstijl	17.004.002	-		B
2.1	1e gebint, stijl links	17.004.003	1750	rond 1756 (tussen 1750 – 1770)	B
2.2	5e gebint, ankerbalk	17.004.004	1752	herfst/winter 1752/53	A
2.4	gebintplaat rechts	17.004.005	1752	herfst/winter 1752/53	A
2.5	4e gebint, ankerbalk	17.004.006	1733	rond 1749 (tussen 1379 – 1763)	C

LITERATUUR

Baillie, M.G.L., 1982: *Tree-ring dating and Archaeology*. ISBN 0-7099-0613-7. Croom Helm Ltd. London.

Bronk Ramsey, C., 2009: Bayesian analysis of radiocarbon dates. In: *Radiocarbon*, 51(1), pp. 337-360.

Delorme, A., 1972: *Dendrochronologisch Untersuchungen an Eichen des Südlichen Weser- und Leineberglandes*. Doctoraal dissertatie, Universiteit van Göttingen.

Hollstein, E., 1980: *Trierer Grabungen und Forschungen. Band XI*, Rheinisches Landesmuseum Trier. ISBN 3-8053-0096-4. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Pilcher, J.R., Sample preparation, Cross-dating, and Measurement. In: Cook, E.R., Kairiukstis, L.A., (eds) 1990: *Methods of Dendrochronology, Applications in the Environmental Sciences*. Kluwer Academic Publishers. ISBN 0-7923-0586-8.

Schweingruber, F.H., 1990: *Mikroskopische Holzanatomie. Formenspektren mitteleuropäischer Stamm- Und Zweigölzer zur Bestimmung von recentem und subfossilem Material*. 226 pp. Zürcher AG. ZugOxf.: 811.1 __ 016 : 810 : 814.7 (4). 3^e druk.

BIJLAGE 1

- A. Wankant aanwezig: De jaarringgrens van de buitenste jaarring direct onder de bast maakt het mogelijk het seizoen te bepalen waarin de boom gekapt is. Aanwezigheid van de wankant betekent per definitie dat het spinthout volledig aanwezig is. Het seizoen waarin de boom gekapt is volgt uit de mate waarin de buitenste ring gevormd is:
1. A: De buitenste jaarring is volledig gevormd. Het kapinterval valt buiten het groeiseizoen van de laatste (gedateerde) jaarring.
 2. A1: De buitenste jaarring is niet volledig gevormd. Het kapinterval valt in het groeiseizoen van de laatste (gedateerde) jaarring.
 3. A2: Alleen de aanzet tot de buitenste jaarring is aanwezig. Deze jaarring wordt niet ingemeten. Het kapinterval valt aan het begin van het groeiseizoen volgend op de laatste (ingemeten) jaarring.
- B. Spinthout aanwezig: Het spinthout is de buitenste zone van de stam waar het hout nog niet is omgezet in kernhout. Niet alle houtsoorten vormen kernhout en alleen bij eik is het aantal jaarringen in het spinthout statistisch te omschrijven zodat een schatting gemaakt kan worden van het aantal ontbrekende jaarringen tot de wankant. Voor het berekenen van het kapinterval wordt OxCal⁸ gebruikt met door de auteur samengestelde spinthoutstatistieken. Hieruit volgt een jaartal dat het meest waarschijnlijk is (de mediaan), met daarom heen een 2- δ (95,4%) betrouwbaarheidsinterval. Spinthoutstatistieken verschillen zijn niet voor alle herkomstgebieden hetzelfde, waardoor naar gelang de herkomst van het hout andere spinthoutstatistieken toegepast kunnen worden.
- C. Spinthoutgrens aanwezig: Als (een deel van) de contouren van een monster één en dezelfde jaarring volgen dan kan dit geïnterpreteerd worden als de overgang tussen het kernhout en het (niet meer aanwezige) spinthout. Hierbij wordt op dezelfde wijze als hierboven een kapinterval berekend. Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat dit alleen met redelijke zekerheid vastgesteld kan worden als dit langs een voldoende groot deel van de contouren van het monster zichtbaar is.
- D. Geen spinthout aanwezig: Hierbij is het niet mogelijk een kapinterval te schatten en kan alleen gesteld worden dat in ieder geval een klein aantal spinthoutringen (6 stuks) volgt op het kernhout. De vroegst mogelijke datering wordt dan met een corresponderend aantal jaarringen gecorrigeerd. Dit geldt alleen voor eik.
- E. Geen spinhoutstatistieken beschikbaar of geen kernhoutvorming: Hierbij is het niet mogelijk een kapinterval te schatten en kan alleen gesteld worden dat het kapjaar ná de datering van de buitenste ring valt. Dit wordt zowel toegepast voor houtsoorten die geen kernhout vormen, of waarvoor het aantal spinthoutringen niet rekenkundig te omschrijven is.

⁸ Bronk Ramsey 2009.

BIJLAGE 2

Hier onder staan de metingen afgebeeld met de in tabel 3 aangegeven referentie. Op de x-as staan de jaartallen, op de y-as de ringbreedtes op een logaritmische schaal, uitgedrukt in 1/100 mm. Het spinthout is gestippeld aangegeven. De grijze banen geven intervallen met een positieve GLK aan.

